

Fysiikka 3: Energia ja lämpö

Sisällys:

1 Lämpöopin tarkastellaan termodynaamisia systeemejä

2 Energian siirtyminen johtumalla, kuljettumalla ja säteilynä

3 Lämpötila vaikuttaa aineen laajuuteen

4 Aineet sitovat ja luovuttavat energiaa

5 Aine voi esiintyä eri olomuodoissa

6 Olomuodonmuutoksissa sitoutuu tai vapautuu energiaa

7 Paine aiheutuu voimasta

8 Väliaineeseen kohdistuva paino aiheuttaa paineen

9 Mekaanisen energian ja lämpöenergian yhteys

10 Lämpöopin I pääsääntö liittyy sisä-energian muutokseen

11 Koneet muuntavat energiaa muodosta toiseen

12 Entropia kuvaa systeemin epä-järjestystä

13 Kaasun tilan muuttuminen

14 Ideaalikaasun tilanyhtälö yhdistää kaasulait

15 Energiatasapaino määrää maa-pallon ilmaston

16 Ilmastonmuutoksen hillitseminen vaatii energiatehokkaita koteja

1 Lämpöopissa tarkastellaan termo-dynaamisia systeemejä

Aineen rakenne

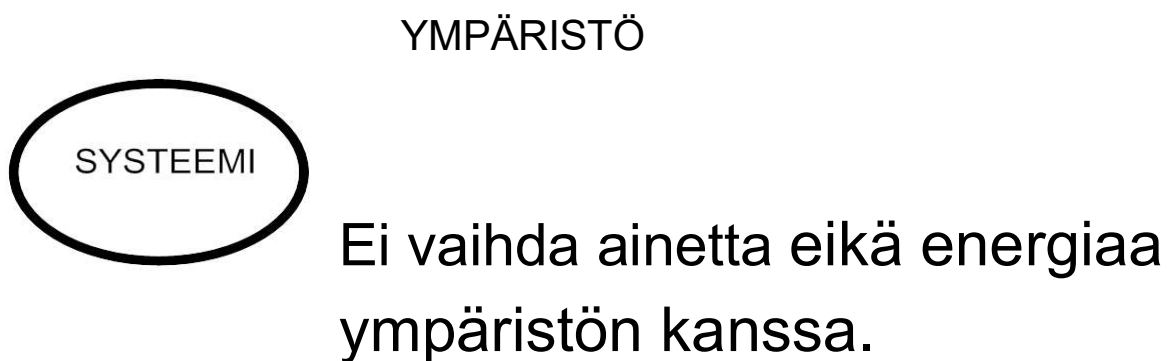
Aineen pienimpiä rakennenosia ovat atomit, molekyylit ja ionit.

Lämpöopissa aineen käyttäytymistä kuvataan TILANMUUTTUJILLA

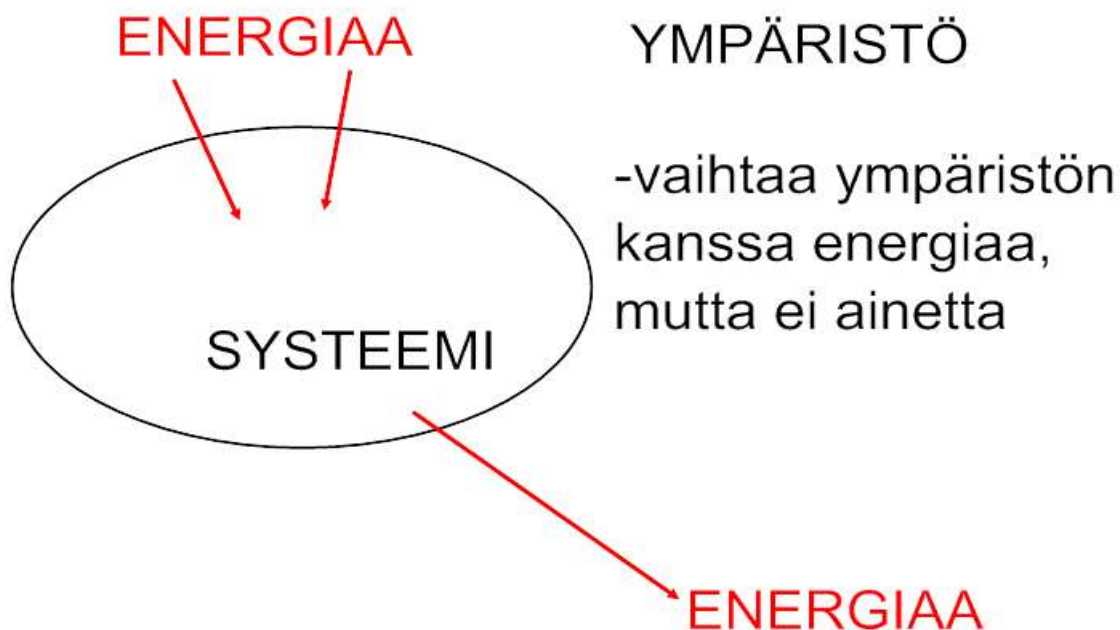
- lämpötila $T = \text{Temperature}$
- paine $p = \text{pressure}$
- tilavuus $V = \text{Volume}$
- ainemäärä $n, [n] = 1 \text{ mol (mooli)}$

Erilaisia termodynaamisia systeemejä:

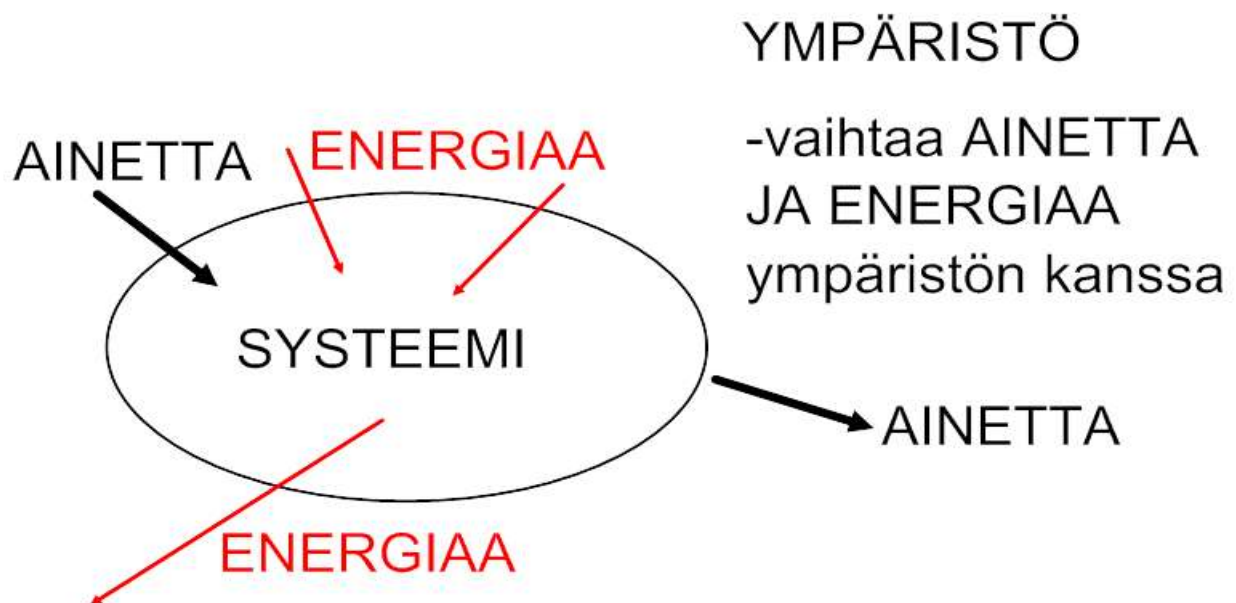
ERISTETTY SYSTEEMI

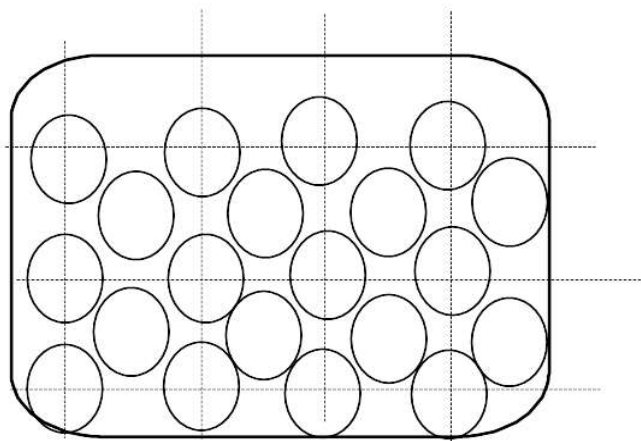
SULJETTU SYSTEEMI

AVOIN SYSTEEMI

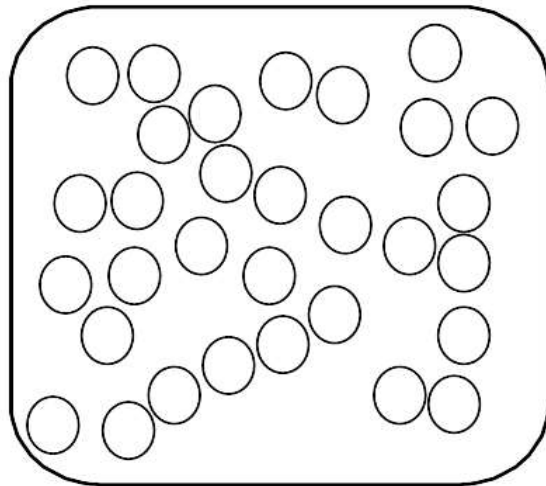

KIINTEÄ (KITEINEN) AINE

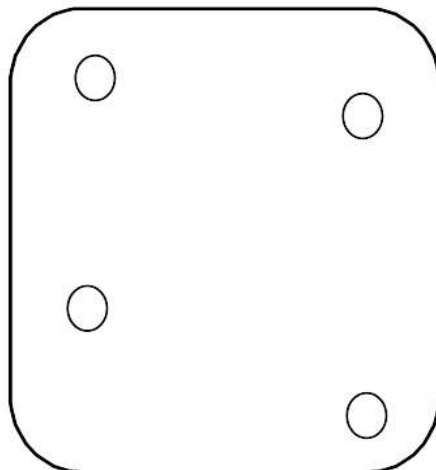
- rakenneosat ovat lähekkäin
- rakenteella on järjestys

NESTE

- rakenneosat lähekkäin
- rakenteella ei ole järjestystä

KAASU

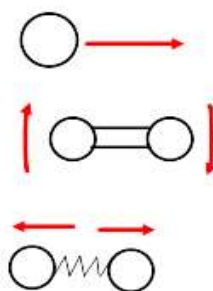
- harvaa ainetta
- rakenneosilla ei ole vuorovaikutusta eikä järjestystä

Sisäenergia

Sisäenergia U = lämpöliikkeen liike-energioiden ja parivuorovaikutuksiin liittyvien potentiaalienergioiden summa

Liike-energia voi liittyä

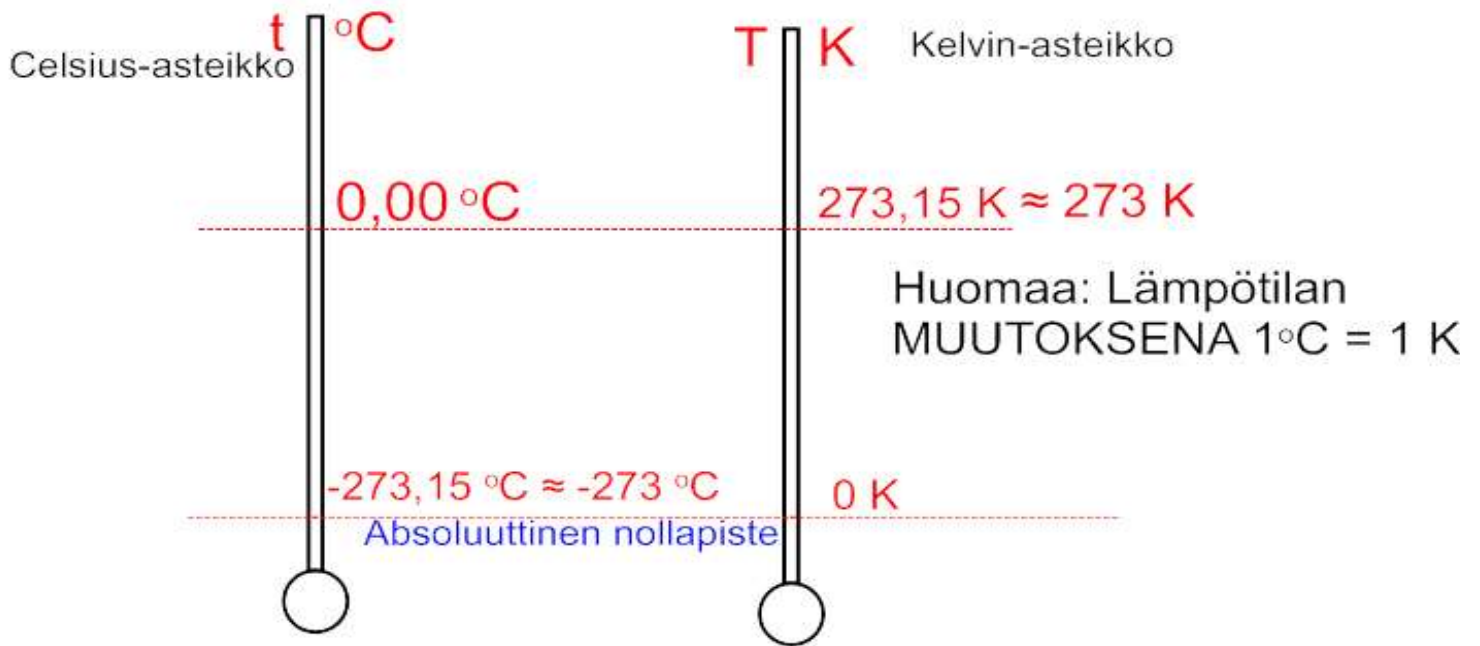
- etenevään liikkeeseen
- pyörimisliikkeeseen
- värähdysliikkeeseen

Lämpötila

- kuvaa aineen rakenneosien KESKIMÄÄRÄISTÄ LIIKE-ENERGIAA
- lämpötilalla on alaraja (ABSOLUUTTINEN NOLLAPISTE = MIKÄÄN EI LIIKU), mutta...
- ylärajaa ei ole

Lämpötila-asteikot:

Kelvin-asteikko on SUORAAN VERRANNOLLINEN rakenneosien keskimääräiseen liike-energiaan.

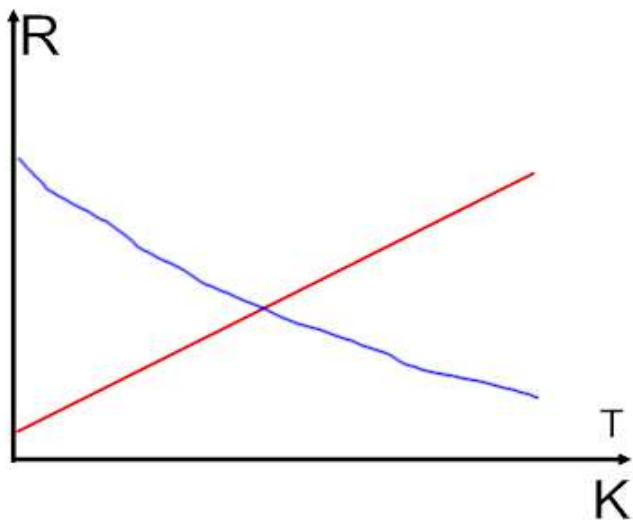
Lämpötilan mittaamiseen liittyviä ilmiöitä:

1. Nesteiden ja kaasujen lämpölaajuminen
2. Kiinteän aineen lämpölaajeneminen (kaksoismetallijousi)

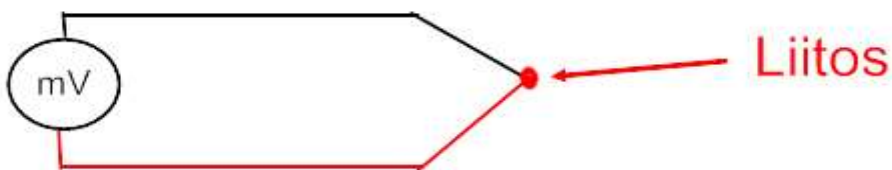
3. Materiaalien sähkönjohtavuus tai ”sähkövastus” eli RESISTANSSI R riippuu lämpötilasta:

PTC-vastukset (metalleja)
Positive Temperature Coefficient

NTC -vastukset (puolijohteita)
Negative Temperature Coefficient

4. Lämpösähköpari eli TERMOELEMENTTI

- kahden ERI metallin liitos antaa lämpötilasta riippuvan jännitteen
- jännite on PIENI

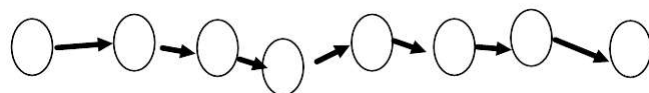
5. Optinen lämpötilan mittaus

- kappale lähettää lämpösäteilyä, jonka aallonpituusjakaumasta ("väristä") lämpötila voidaan selvittää

2 Energian siirtyminen johtumalla, kuljettumalla ja säteilyinä

Johtuminen (tarvitaan VÄLIAINETTA)

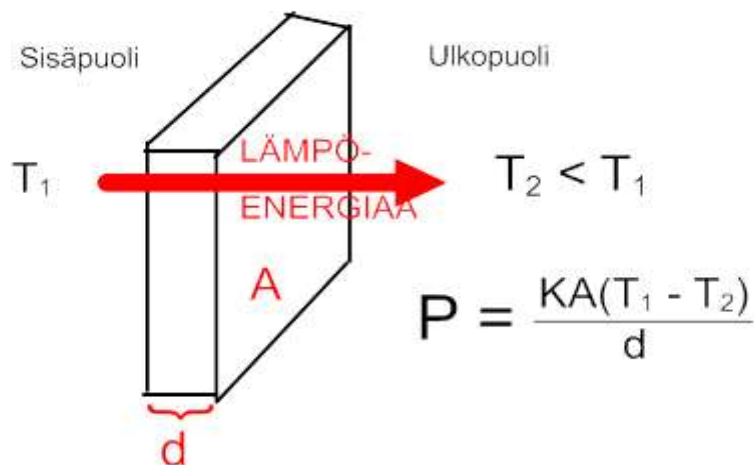
- atomitason ilmiö: lähinaapurit saatetaan liikkeelle:

- johtuminen riippuu rakenneosien TIHEYDESTÄ ja VUOROVAIKUTUKSESTA

- kiinteät aineet, mm. metallit, johtavat lämpöä hyvin
- kaasut johtavat lämpöä huonosti
- TYHJIÖSSÄ lämpöä ei siirry johtumalla

Johtumalla siirtyvä lämpöteho voidaan arvioida lämpötilaeron avulla:

$P =$ lämpöteho, $[P] = 1\text{W}$

$K =$ seinän lämmönjohtavuus,
 $[K] = 1\text{W/mK}$ (riippuu materiaalista)

$A =$ seinän pinta-ala, $[A] = 1\text{m}^2$

$T_1 - T_2 =$ lämpötilaero, $[T_1 - T_2] = 1\text{K}$
 $d =$ seinämän paksuus, $[d] = 1\text{m}$

ESIMERKKI (Talon lämmitystehon arviointi)

$K = 0,040 \text{ W/mK}$ (vuorivilla)

$A = 200 \text{ m}^2$ (seinien pinta-ala)

$d = 0,20 \text{ m}$ (seinän paksuus)

$T_1 - T_2 = 50 \text{ K}$ (lämpötilaero)

$$P = \frac{KA(T_1 - T_2)}{d} = \frac{0,040\text{W/m}\cdot\cancel{\text{K}}\cdot 200\cancel{\text{m}^2}\cdot 50\cancel{\text{K}}}{0,20\cancel{\text{m}}}$$
$$= 2000 \text{ W} = \underline{2,0 \text{ kW}}.$$

Lämmön kuljetus (KONVEKTIO)

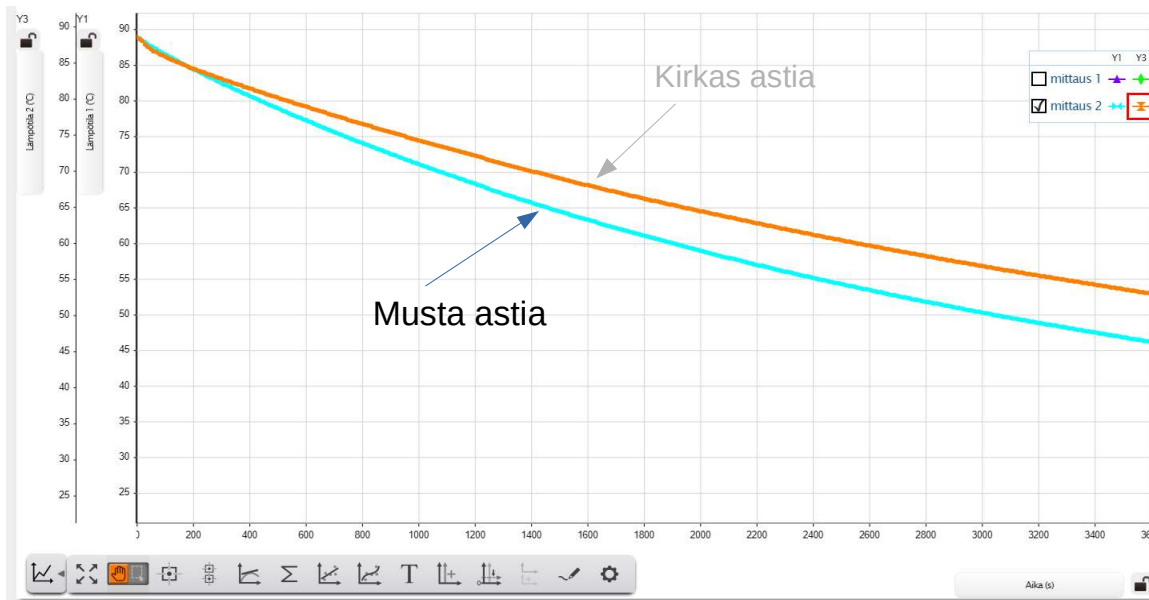
IDEA: Lämpötilaerot aiheuttavat nesteissä ja kaasuissa paine- tai tiheyseroja.

VÄLIAINE LÄHTEE LIIKKEELLE ja lämpö siirtyy virtaavan väliaineen mukana.

Lämpösäteily

- valon kaltaista säteilyä, joka havaitaan tuntoaistin avulla
- lämpösäteily ei tarvitse etenemiseensä väliainetta eli se voi edetä myös tyhjiössä

Tumma esine on paremmin säteilytasa-painossa ympäristön kanssa kuin kirkas esine; kuuma vesi jäähtyy tummapintaisessa astiassa nopeammin.

3 Lämpötila vaikuttaa aineen laajuuteen

Pituuden lämpölaajeneminen

- kuvaa järkevästi KIINTEÄN AINEEN käyttäytymistä
- kiinteästä aineesta valmistettu esine SÄILYTTÄÄ MUOTONSA lämpötilan muuttuessa

Pituuden muutos

$$\Delta l = \alpha l_0 \Delta T$$

Δl = pituuden muutos, $[\Delta l] = 1\text{m}$

α = pituuden lämpötilakerroin (riippuu materiaalista),
 $1/\text{K}$ tai $[\alpha] = 1/^\circ\text{C}$

l_0 = esineen alkuperäinen pituus, $[l_0] = 1\text{m}$

ΔT = lämpötilan muutos, $[\Delta T] = 1\text{K}$ tai $[\Delta T] = 1^\circ\text{C}$

Tilavuuden lämpölaajeneminen

- kuvaa erityisesti NESTEIDEN JA KAASUJEN käyttäytymistä lämpötilan muuttuessa
- kaasujen lämpölaajenemista on järkevää tarkastella ainoastaan VAKIOPAINEESSA

Tilavuuden muutos $\Delta V = \gamma V_0 \Delta T$

ΔV = tilavuuden muutos, $[\Delta V] = 1\text{m}^3$

γ = tilavuuden lämpötilakerroin (riippuu aineesta), $[\gamma] = 1/\text{K}$ tai $[\gamma] = 1/^\circ\text{C}$

V_0 = alkuperäinen tilavuus, $[V_0] = 1\text{m}^3$

ΔT = lämpötilan muutos, $[\Delta T] = 1\text{K}$ tai $[\Delta T]=1^\circ\text{C}$

Lämpötilakertoimien suuruusluokka:

Kiinteä aine: $\alpha \approx 10^{-5} 1/\text{K}$

Nesteet: $\gamma \approx 10^{-3} 1/\text{K}$

Kaasut vakiopaineessa:

$$\gamma \approx \frac{1}{273\text{K}} \approx 4 \cdot 10^{-3} 1/\text{K}$$

K
A
S
V
A
A

Rakenneseosien väliset voimat ovat heikompia.

4 Aineet sitovat ja luovuttavat energiaa

Lämpökapasiteetti

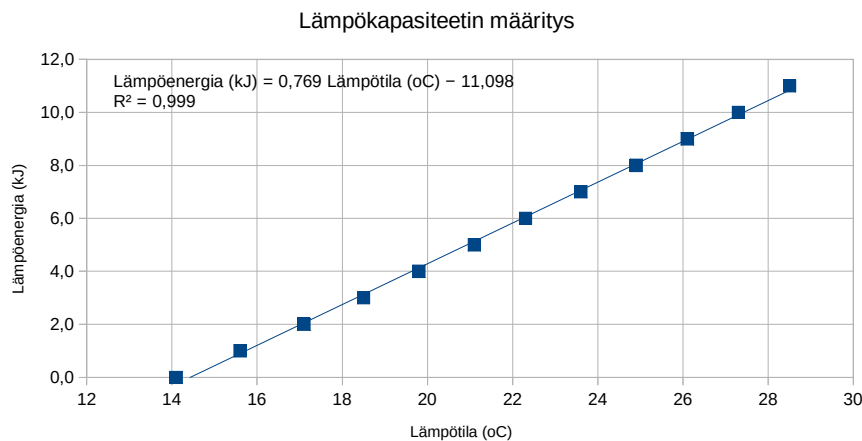
Tutkimus: Vesiastian lämpökapasiteetti

Lämmitysteho $P = 16,7 \text{ W} = 16,7 \text{ J/s}$.

Yhdessä minuutissa syötetty lämpöenergia

$Q = P \cdot t = 16,7 \text{ J/s} \cdot 60 \text{ s} = 1002 \text{ J} \approx 1,0 \text{ kJ}$.

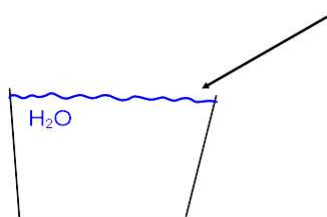
t(min)	T(°C)	Q(kJ)
0,0	14,1	0,0
1,0	15,6	1,0
2,0	17,1	2,0
3,0	18,5	3,0
4,0	19,8	4,0
5,0	21,1	5,0
6,0	22,3	6,0
7,0	23,6	7,0
8,0	24,9	8,0
9,0	26,1	9,0
10,0	27,3	10,0
11,0	28,5	11,0

Systemin lämpökapasiteetti on kuvaajan fysikaalinen kulmakerroin, ts.

$$C = \frac{\Delta Q}{\Delta T} \approx 0,769 \frac{\text{kJ}}{^\circ\text{C}} \approx 0,77 \frac{\text{kJ}}{^\circ\text{C}}.$$

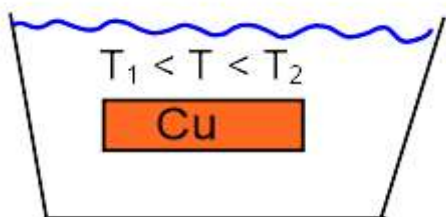
Kuparin tutkimus:

$m_1 = 0,137 \text{ kg}$
 $T_1 = 15,67 \text{ }^\circ\text{C}$

$m_2 = 0,137 \text{ kg}$
 $T_2 = +100,0 \text{ }^\circ\text{C}$

Loppulämpötila = T , $T_1 < T < T_2$

Mitattu loppulämpötila
 $T = 25,78 \text{ }^\circ\text{C}$

Teoreettisen loppulämpötilan laskenta

Tietyn aineen OMINAISLÄMPÖKAPASITEETTI

pieni kirjain

$$c = \frac{C}{m} = \frac{\Delta Q}{\Delta T \cdot m} \Rightarrow \boxed{\Delta Q = cm\Delta T}$$

c riippuu aineesta

$$[c] = \frac{[\Delta Q]}{[m] \cdot [\Delta T]} = \frac{1\text{J}}{1\text{kg} \cdot 1^\circ\text{C}} = 1 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot ^\circ\text{C}} = 1 \frac{\text{J}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$$

Lasketaan loppulämpötila T:

1. Vesi lämpenee: $T_1 \rightarrow T$

Lämpöenergian muutos

$$\Delta Q_1 = c_1 m_1 \Delta T_1 = c_1 m_1 (T - T_1) > 0$$

2. Kuparikappale jäähtyy: $T \leftarrow T_2$

Vastaava lämpöenergian muutos

$$\Delta Q_2 = c_2 m_2 \Delta T_2 = c_2 m_2 (T_2 - T) > 0$$

Energian säilymislaki: $\Delta Q_1 = \Delta Q_2$ eli

Lämpöä   Jäähdytys

$$c_1 m_1 (T - T_1) = c_2 m_2 (T_2 - T)$$

$$c_1 m_1 T - c_1 m_1 T_1 = c_2 m_2 T_2 - c_2 m_2 T$$

$$c_1 m_1 T + c_2 m_2 T = c_1 m_1 T_1 + c_2 m_2 T_2$$

$$(c_1 m_1 + c_2 m_2) T = c_1 m_1 T_1 + c_2 m_2 T_2$$

$$T = \frac{c_1 m_1 T_1 + c_2 m_2 T_2}{c_1 m_1 + c_2 m_2} = \dots \approx 22,80^\circ \text{C}.$$

$$m_1 = 0,137 \text{ kg}, \quad T_1 = 15,67^\circ \text{C}$$

$$m_2 = 0,137 \text{ kg}, \quad T_2 = 100^\circ \text{C}$$

$$c_1 = 4190 \text{ J/kg}\cdot^\circ\text{C}$$

$$c_2 = 387 \text{ J/kg}\cdot^\circ\text{C}$$

Mitattu loppulämpötila $T = 21,86^\circ \text{C}$.

Sijoita ja laske:

Ratkaistaan Geogebraan symbolisen laskennan (CAS) toiminnolla:

1 Ratkaise $(c_1 \cdot m_1 \cdot (T - T_1) = c_2 \cdot m_2 \cdot (T_2 - T), T)$

→ $\left\{ T = \frac{T_1 c_1 m_1 + T_2 c_2 m_2}{c_1 m_1 + c_2 m_2} \right\}$

2 Sijoita,
 $T=T, T_1=15.67, T_2=100.00, c_1=4190, c_2=387, m_1=0.137, m_2=0.137$:

$\left\{ T = \frac{15.670 \cdot 4190.0 \cdot 0.13700 + 100.00 \cdot 387.00 \cdot 0.13700}{4190.0 \cdot 0.13700 + 387.00 \cdot 0.13700} \right\}$

3 $\left\{ T = \frac{15.67 \cdot 4190 \cdot 0.137 + 100 \cdot 387 \cdot 0.137}{4190 \cdot 0.137 + 387 \cdot 0.137} \right\}$

Ratkaise Numeerisesti: $\{ T = 22.800 \}$

1 Ratkaise($c_1 \cdot m_1 \cdot (T - T_1) = c_2 \cdot m_2 \cdot (T_2 - T)$, T)

2 $\rightarrow \left\{ T = \frac{T_1 c_1 m_1 + T_2 c_2 m_2}{c_1 m_1 + c_2 m_2} \right\}$

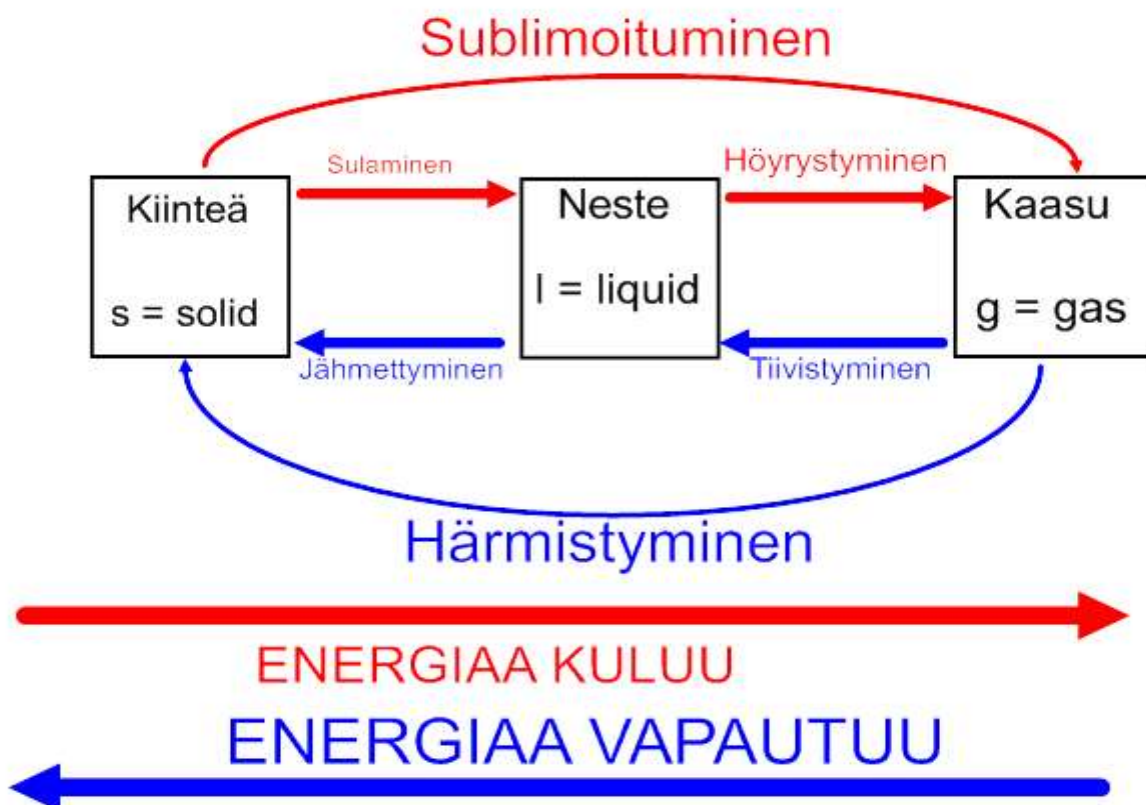
\$1

2 Sijoita,
 $T=T, T_1=15.67, T_2=100.00, c_1=4190, c_2=387, m_1=0.137, m_2=0.137$:

3 $\left\{ T = \frac{15.670 \cdot 4190.0 \cdot 0.13700 + 100.00 \cdot 387.00 \cdot 0.13700}{4190.0 \cdot 0.13700 + 387.00 \cdot 0.13700} \right\}$

RatkaiseNumeerisesti: $\{T = 22.800\}$

5 Aine voi esiintyä eri olomuodoissa

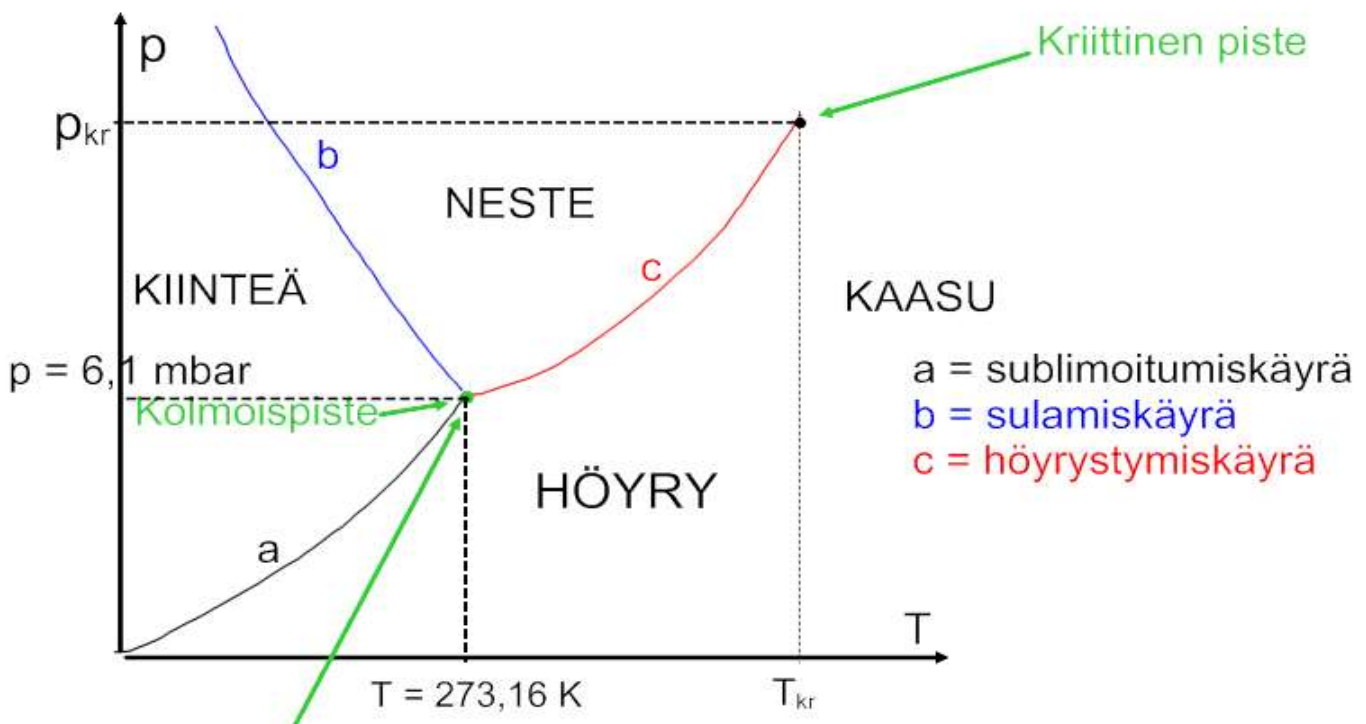

Faasikaavio

IDEA: Olomuodon muutokset riippuvat LÄMPÖTILASTA JA PAINEESTA.

Faasi = "Fysikaalisesti ja kemiallisesti yhtenäinen aineen osa-alue."

Veden faasikaavio:

KOLMOISPISTEESSÄ kaikki kolme olomuotoa ovat tasapainossa.

Kun höyryn lämpötila on suurempi kuin ky-seisen aineen KRIITTINEN LÄMPÖTILA (T_{kr}), rakenneosien liike-energia on suurempi kuin niiden keskinäiseen vuorovaikutukseen liittyvä potentiaalienergia. Silloin ainetta ei enää saada nesteytymään pelkästään painetta kasvattamalla.

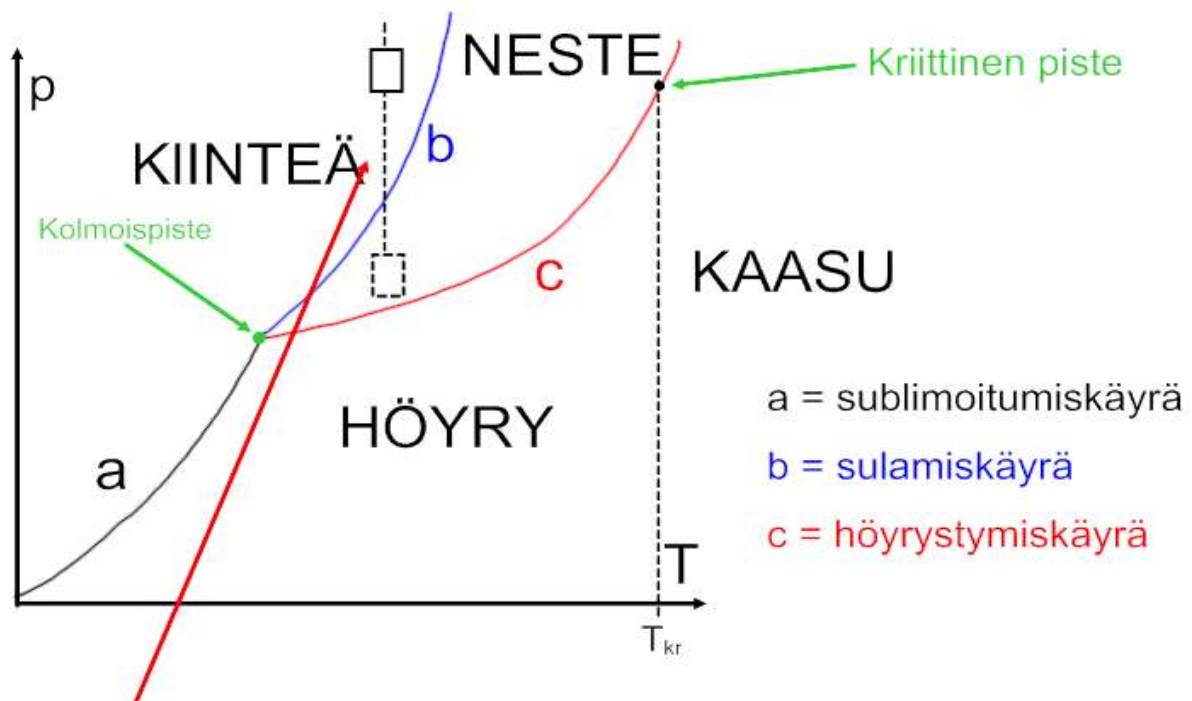
Höyrystymiskäyrän avulla löydetään kriittistä lämpötilaa vastaava KRIITTINEN PAINE p_{kr} .

Piste (T_{kr} , p_{kr}) on KRIITTINEN PISTE.

Kun $T < T_{kr}$, harva faasi on HÖYRYÄ.

Kun $T > T_{kr}$, kyseessä on KAASU.

Hiilidioksidin faasikaavio:

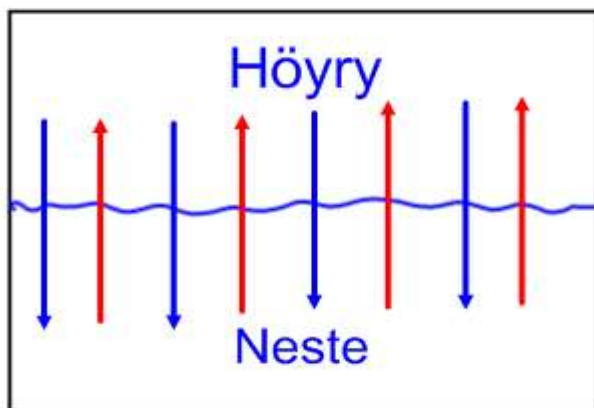
Nestemäinen hiilidioksidi JÄHMETTYY, kun painetta kasvatetaan.

Höyrystyminen

HAIHTUMINEN = molekyyliä irtoaa nesteen pinnalta ("nopeimmat karkaavat").
Haihtumista tapahtuu kaikissa lämpö-tiloissa.

KIEHUMINEN = höyrykuplia muodostuu myös nesteen sisällä. Kiehuminen tapahtuu tietyssä lämpötilassa, joka riippuu **PAINEESTA**.

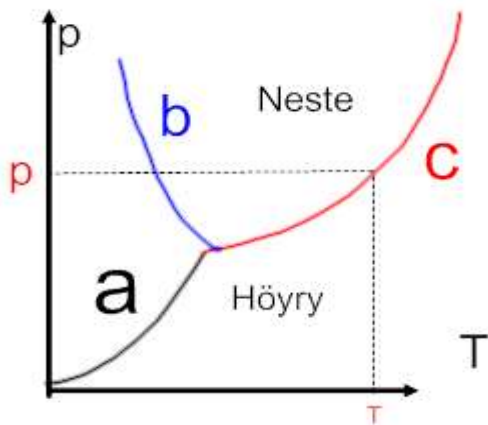
Kylläinen höyry:

↑ Höyrystyminen ja
↓ tiivistyminen

ovat dynaamisessa tasapainossa.

Höyrystymiskäyrältä
(c) voidaan lukea
tiettyä lämpötilaa
vastaava KYLLÄISEN
HÖYRYN PAINE p .

Jokainen neste kiehuu siinä lämpötilassa, jossa sen kylläisen höyryn paine on ulkoisen paineen suuruinen.

Ks. veden kylläisen höyryn paine MAOL-taulukosta

Ilmankosteus

Käsitteitä:

ABSOLUUTTINEN KOSTEUS = x = ilman vesihöyrypitoisuus, $[x] = 1\text{g/m}^3$

MAKSIMIKOSTEUS = x_m = ilman suurin mahdollinen vesihöyrypitoisuus (vastaa kylläisen vesihöyryn tiheyttä, taulukko löytyy MAOLista)

SUHTEELLINEN KOSTEUS

$$\varphi = \frac{x}{x_m}$$

"fii"

KASTEPISTE = se LÄMPÖTILA, jossa absoluuttinen kosteus = maksimikosteus eli lämpötila laskee, kunnes kastepisteessä vesihöyry muuttuu kylläiseksi.

Esimerkki: Jos absoluuttinen kosteus $x = 10,0 \text{ g/m}^3$, vastaava kastepiste on taulukkokirjan mukaan $+11 \text{ }^\circ\text{C}$.

ESIMERKKI

a) $\varphi = 0,50$
 $T = +21 \text{ }^\circ\text{C}$,
 $x_m = 18,33 \text{ g/m}^3$
 $x = ?$

$$\varphi = \frac{x}{x_m}, \text{ joten } x = \varphi \cdot x_m = 0,50 \cdot 18,33 \text{ g/m}^3 \\ \approx 9,2 \text{ g/m}^3$$

b) Mitä tapahtuu, jos lämpötila laskee $+4 \text{ }^\circ\text{C}$:een? Silloin $x_m \approx 6,36 \text{ g/m}^3 < x$ eli VESIHÖYRY ALKAA TIIVISTYÄ.

Kylläisen vesihöyryn paine ja tiheys:

t(°C)	p(mbar)	x _m (g/m ³)		t(°C)	p(mbar)	x _m (g/m ³)
1	6,57	5,19		16	18,17	13,63
2	7,06	5,56		17	19,36	14,47
3	7,58	5,95		18	20,63	15,37
4	8,13	6,36		19	21,96	16,3
5	8,72	6,8		20	23,37	17,29
6	9,35	7,26		21	24,86	18,33
7	10,02	7,75		22	26,43	19,42
8	10,73	8,27		23	28,08	20,57
9	11,48	8,82		24	29,82	21,77
10	12,28	9,41		25	31,66	23,04
11	13,12	10,01		26	33,60	24,36
12	14,02	10,66		27	35,64	25,76
13	14,97	11,34		28	37,78	27,22
14	15,98	12,07		29	40,04	28,75
15	17,04	12,83		30	42,41	30,36

6 Olomuodonmuutoksissa sitoutuu tai vapautuu energiaa

Ominaissulamislämpö

$$\text{Ominaissulamislämpö} = \frac{\text{Sulamiseen tarvittava lämpöenergia}}{\text{Sulatettavan aineen massa}}$$

Kaava: $s = \frac{Q}{m} \Rightarrow Q = sm$

Olomuodon muutoksen aikana lämpötila ei muutu.

$$\text{Yksiköt: } [s] = \frac{[Q]}{[m]} = 1 \frac{\text{J}}{\text{kg}}$$

Vastaavasti

$$\text{Ominaishöyrystymislämpö} = \frac{\text{Höyrystämiseen tarvittava energia}}{\text{Höyrystettävän aineen massa}}$$

Kaava: $r = \frac{Q}{m}$ $\Rightarrow Q = rm$
Lämpötila ei muutu!

$$\text{Yksiköt: } [r] = \frac{[Q]}{[m]} = 1 \frac{\text{J}}{\text{kg}}$$

Jäiden sulattaminen

1. Punnitaan kalorimetriin kuumaa vettä

- massa $m_2 = 0,102 \text{ kg}$
- lämpötila $T_2 = 82,0 \text{ °C}$

2. Lisätään joukkoon sulamislämpötilassa olevia jäitä

- $m_1 = 0,086 \text{ kg}$
- $T_1 = 0,0 \text{ °C}$

3. Mitataan loppulämpötila $T = 12,4 \text{ °C}$, kun kaikki jäät ovat sulaneet.

Teoreettinen tarkastelu:

1. Jäät sulavat vakiolämpötilassa $T_1 = 0 \text{ }^\circ\text{C}$.
Tarvittava lämpöenergia $Q_1 = sm_1$.
2. Jäistä muodostunut vesi lämpenee: $T_1 \rightarrow T$.
Tarvittava lämpöenergia
 $Q_2 = cm_1\Delta T_1 = cm_1(T - T_1) > 0$.
3. Kuuma vesi jäähtyy: $T \leftarrow \underbrace{\quad}_{>0}$ vapautuva
lämpöenergia $Q_3 = cm_2\Delta T_2 = cm_2(T_2 - T) < 0$.

$\underbrace{\quad}_{>0}$

Energian säilymislaki:

$$\underbrace{Q_1}_{\text{Kuluttaa}} + \underbrace{Q_2}_{\text{Kuluttaa}} = \underbrace{Q_3}_{\text{Luovuttaa}}, \text{ ts.}$$

$$\begin{aligned} s &= 333000 \text{ J/kg} \\ c &= 4190 \text{ J/kgK} \\ T_1 &= 0,0 \text{ }^\circ\text{C} \\ T_2 &= 82,0 \text{ }^\circ\text{C} \\ m_1 &= 0,086 \text{ kg} \\ m_2 &= 0,102 \text{ kg} \end{aligned}$$

$$sm_1 + cm_1(T - T_1) = cm_2(T_2 - T).$$

Ratkaistaan teoreettinen loppulämpötila:

$$sm_1 + cm_1T - cm_1T_1 = cm_2T_2 - cm_2T$$

$$cm_1T + cm_2T = cm_1T_1 + cm_2T_2 - sm_1$$

$$(cm_1 + cm_2)T = cm_1T_1 + cm_2T_2 - sm_1$$

$$T = \frac{cm_1T_1 + cm_2T_2 - sm_1}{cm_1 + cm_2} = \dots \approx 8,13 \text{ }^\circ\text{C}.$$

Kokeellinen tulos: $T = 12,4 \text{ }^\circ\text{C}$.

Ratkaisu Geogebra:

Ratkaise(s $m_1 + c m_1 (T - T_1) = c m_2 (T_2 - T)$, T)

1 $\rightarrow \left\{ T = \frac{T_1 c m_1 + T_2 c m_2 - m_1 s}{c m_1 + c m_2} \right\}$

\$1

2 Sijoita, $T=T, T_1=0, T_2=82.0, c=4190, m_1=0.086, m_2=0.102, s=333000$:

3 $\left\{ T = \frac{0.0000 \cdot 4190.0 \cdot 0.086000 + 82.000 \cdot 4190.0 \cdot 0.10200 - 0.08600 \cdot 333000}{4190.0 \cdot 0.086000 + 4190.0 \cdot 0.10200} \right\}$

RatkaiseNumeerisesti: $\{T = 8.1338\}$

4

Mitattu 20.03.2023

Paineen yksikkö:

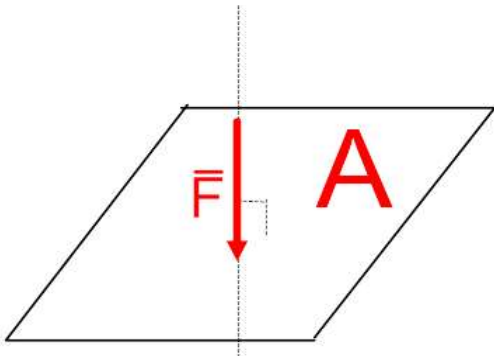
$$[p] = \frac{[F]}{[A]} = \frac{1 \text{ N}}{1 \text{ m}^2} = 1 \frac{\text{N}}{\text{m}^2} = 1 \text{ Pa} \quad (\text{pascal})$$

Muita yksiköitä:

$$1 \text{ baari} = 1 \text{ bar} = 1,0 \cdot 10^5 \text{ Pa} = 100 \text{ kPa}$$

7 Paine aiheutuu voimasta

Pinnan normaali

Paine määritellään kohtisuoran voiman ja tason pinta-alan avulla:

pressure

$$p = \frac{F}{A}$$

Normaali ilmanpaine

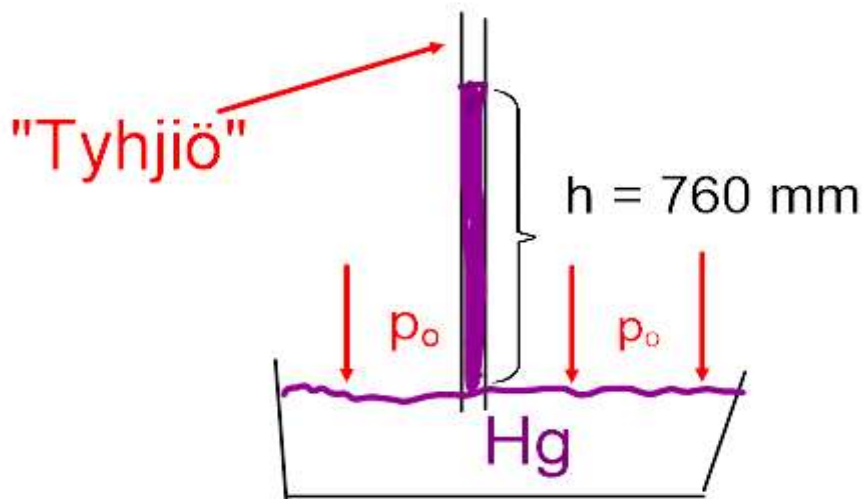
$$p_0 = 101325 \text{ Pa} \approx 1,013 \text{ bar} = 1013 \text{ mbar}$$

"elohopea-
millimetri"

torri

$$\text{Toisaalta } p_0 = 760 \text{ mmHg} = 760 \text{ torr}$$

Ilmanpainetta mitattiin aluksi elohopeapillillä:

Normaalissa ilmanpaineessa elohopea kiipeää tyhjiöputkessa 760 mm nesteen pintaa korkeammalle.

8 Väliaineeseen kohdistuva paino aiheuttaa paineen

Ilmanpaine

- aiheutuu ilman omasta painovoimasta
- pienenee kiivettäessä ilmakehässä ylöspäin
- pieneneminen ei ole tasaista, koska maan pinnan läheisyydessä ilma puristuu kokoon ja sen massatiheys on suurempi

Ennätykset:

Korkein ilmanpaine: 1066 mbar
Helsinki 22.1.1907

Alin ilmanpaine: 940,0 mbar
Rauma, Kuuskajaskari 27.2.1990

ks. [Sääennätyksiä](#)

Hydrostaattinen paine

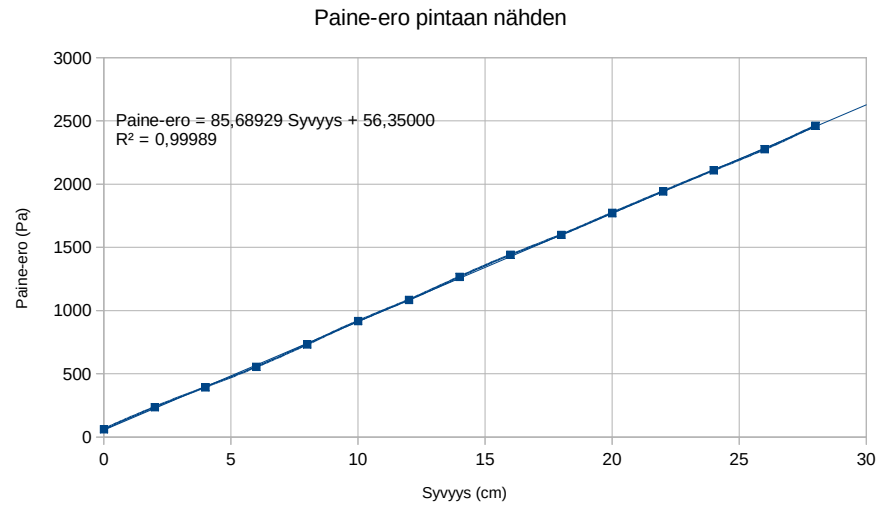
Tutkimus: Paine-eron riippuvuus neste-kerroksen paksuudesta

Merkitään:

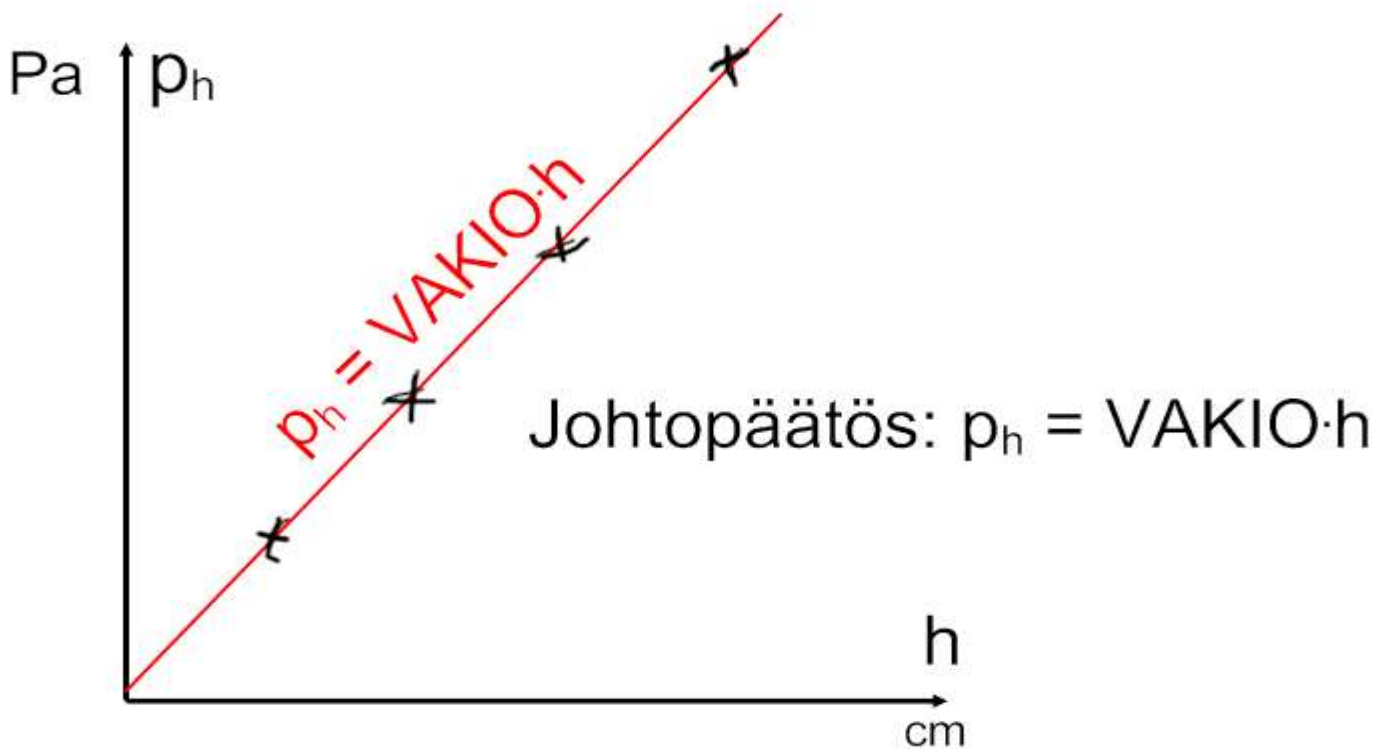
h = nestekerroksen paksuus

p_h = paine-ero pintaan nähden
syvyydellä h

h(cm)	p_h (Pa)
0	62
2	236
4	394
6	554
8	732
10	916
12	1084
14	1266
16	1440
18	1599
20	1771
22	1942
24	2109
26	2275
28	2460

Mitattu 10.5.2022

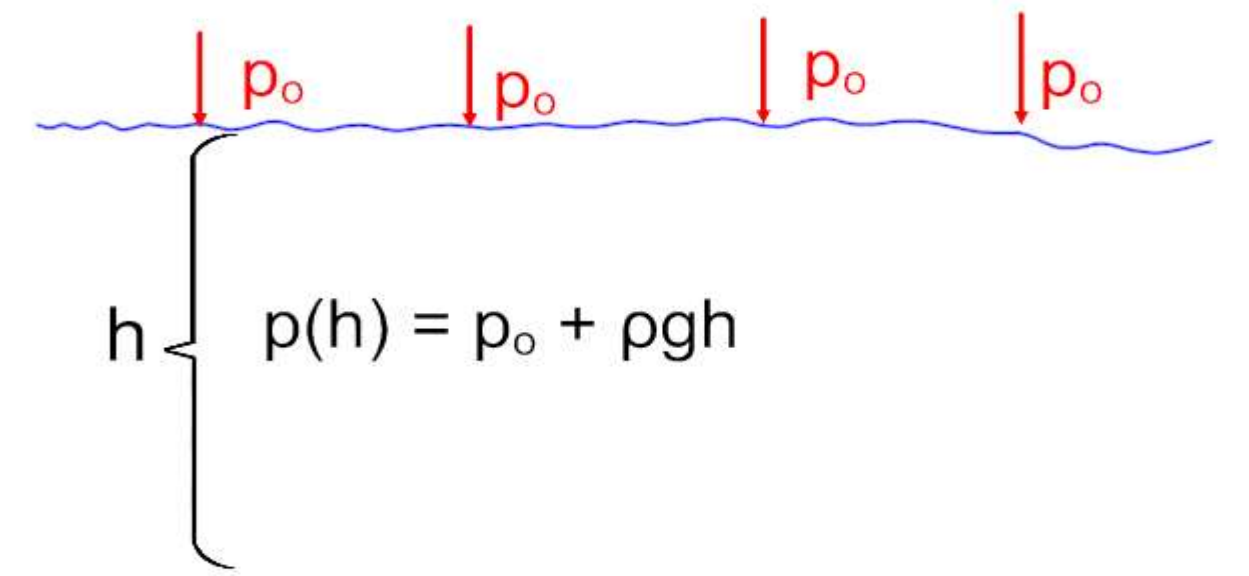
Teoreettisesti voidaan osoittaa, että

$$p_h = \rho g h \quad \text{MAOL s. 127}$$

ρ = nesteen tiheys, $[\rho] = 1 \text{ kg/m}^3$ g =
putoamiskiihtyvyyys $\approx 9,81 \text{ m/s}^2$

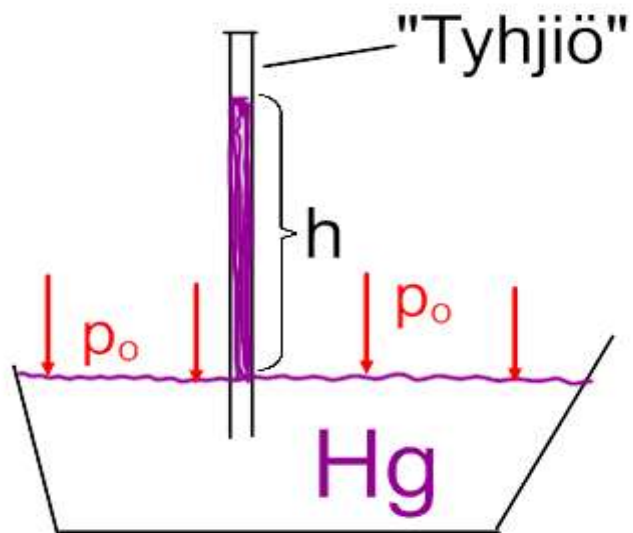
h = nestekerroksen paksuus, $[h] = 1 \text{ m}$

Ulkoinen ilmanpaine vaikuttaa myös nesteen pinnan alapuolella:

Paineen mittaaminen

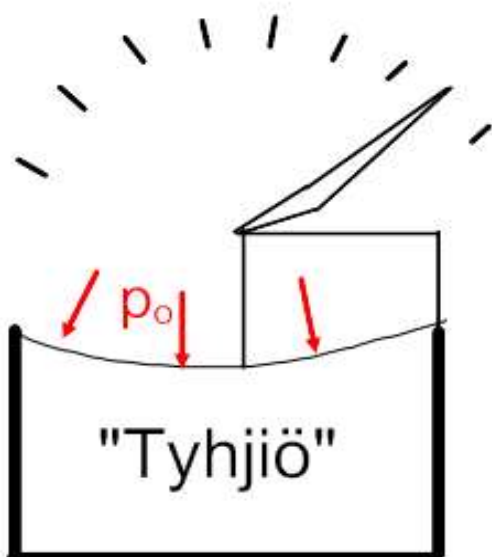
1. Elohopeabarometri

Kun $p = p_o$, $h = 760$ mm.
Patsaan korkeus muuttuu
LINEAARISESTI ilman-
paineen muuttuessa.

$$p = \rho gh$$

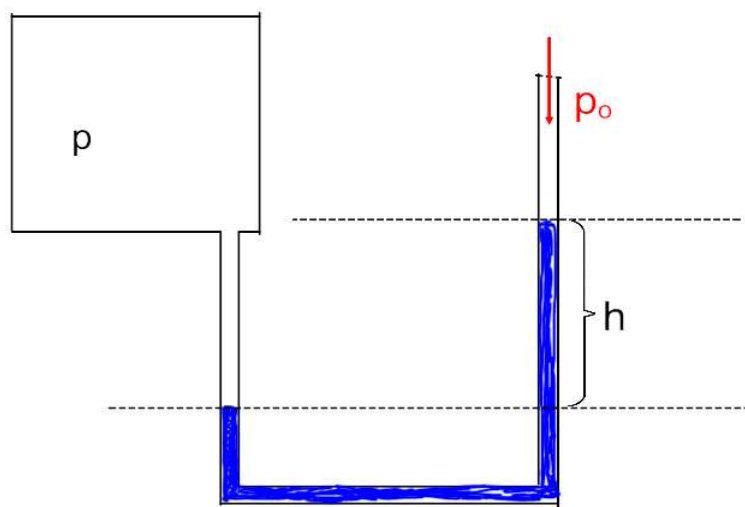
2. Rasiabarometri

Metallikotelon kansi
painuu kasaan
paineen kasvaessa.

3. Nestemanometrit

-käytetään PAINE-EROJEN mittaamiseen

Kumpi on suurempi, p vai p_0 ?

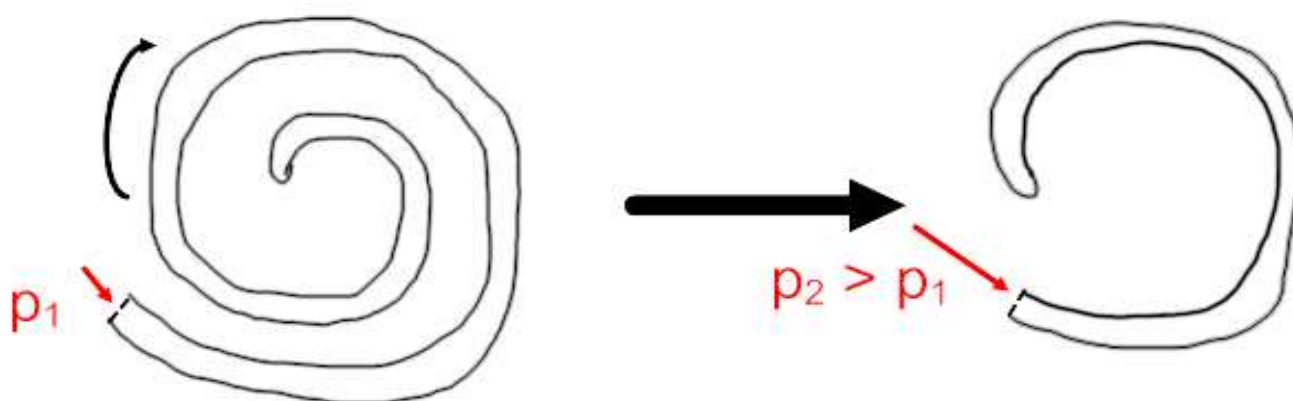
Tasapainoehto:

$$p = p_0 + \rho gh, \quad \rho = \text{nesteen tiheys}$$

4. Muodonmuutosmanometrit

-Bourdon-putki

-spiraaliputki kiertyy auki paineen kasvaessa:

5. Sähköiset paineanturit

- venymäliuska-anturit (taivutus aiheuttaa jännitteen)
- pietsosähköiset anturit (puristus aiheuttaa jännitteen)
- kapasitiiviset paineanturit (painetta mittaava kalvo on samalla kondensaattorin levy)

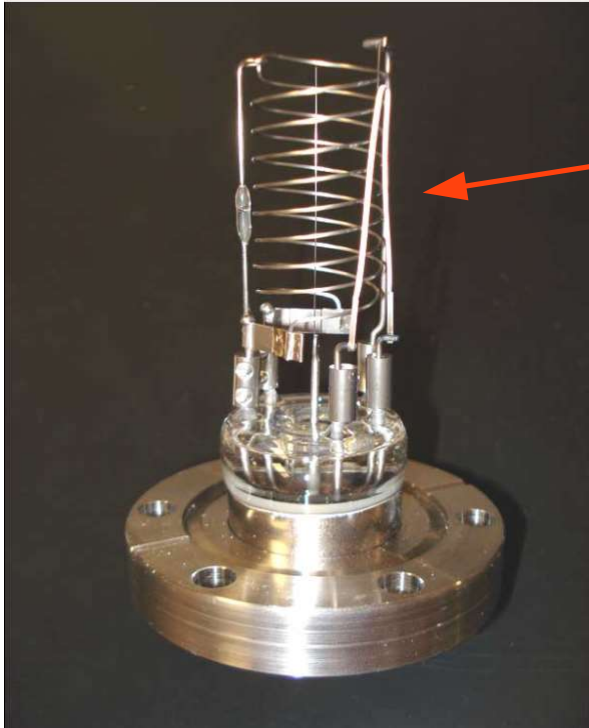
6. "Tyhjiön" eli hyvin pienen kaasunpaineen mittaaminen

-yleensä mitataan MOLEKYYLITIHEYTTÄ, koska paineen aiheuttamat voimat ovat liian pieniä

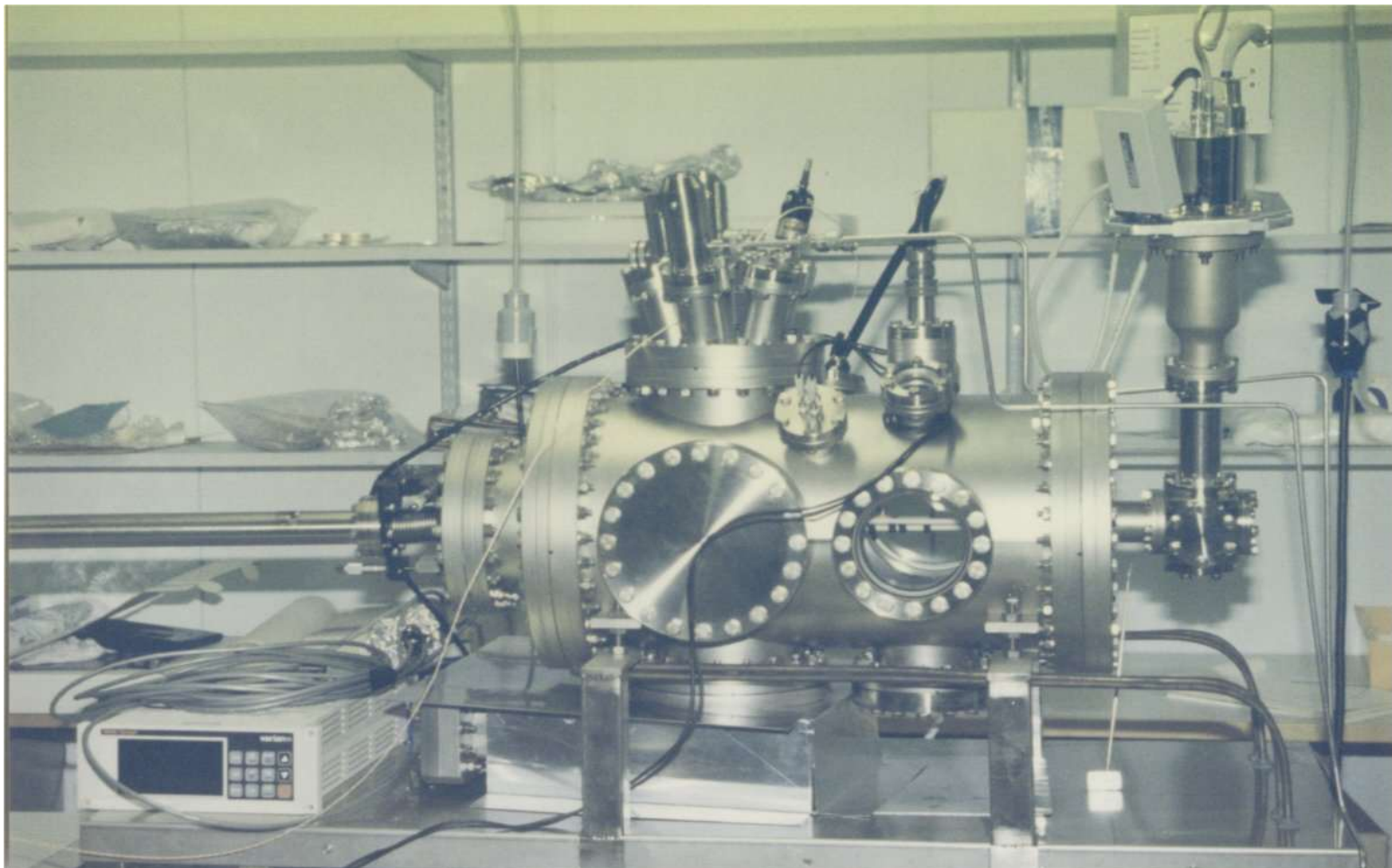
-mittaaminen voi perustua

- kaasun lämmönjohtavuuden mittaamiseen
- kaasun ionisointiin ja syntyvän sähkövirran mittaamiseen

Tyhjiölaitteiden paineanturi (Bayard-Alpert -ionisaatioanturi)

Hehkuva metallilanka toimii samalla lamppuna...

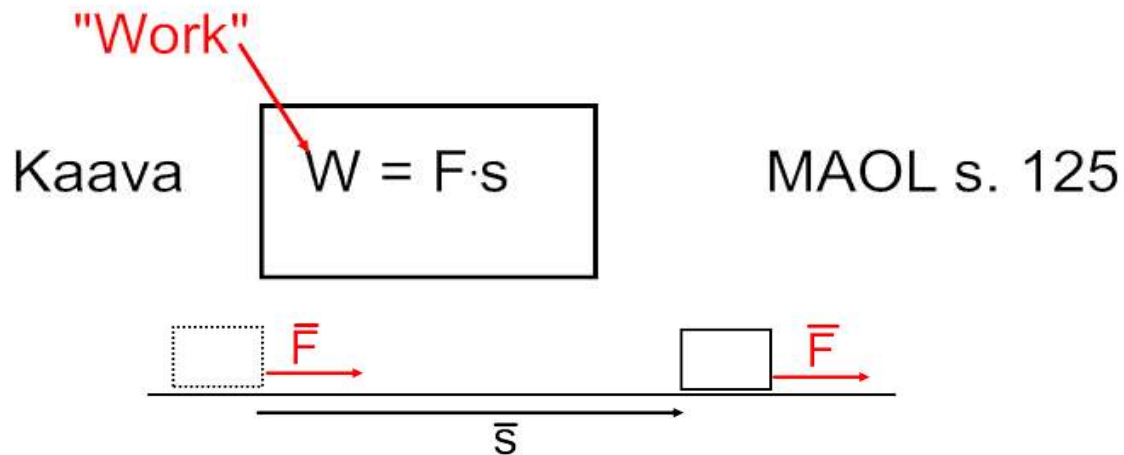

9 Mekaanisen energian ja lämpö-energian yhteys

Fysikaalinen työ

Fysikaalinen työ = Voima·Siirtymä

Voiman on oltava siirtymän suuntainen.

Työn yksikkö:

$$[W] = [F] \cdot [s] = 1\text{N} \cdot 1\text{m} = 1\text{Nm} = 1\text{J (joule)}$$

Toisaalta

$$1\text{J} = 1\text{Nm} = 1 \frac{\text{kg} \cdot \text{m}}{\text{s}^2} \cdot \text{m} = 1 \frac{\text{kg m}^2}{\text{s}^2}.$$

Mekaaninen energia

Energian säilymlaki

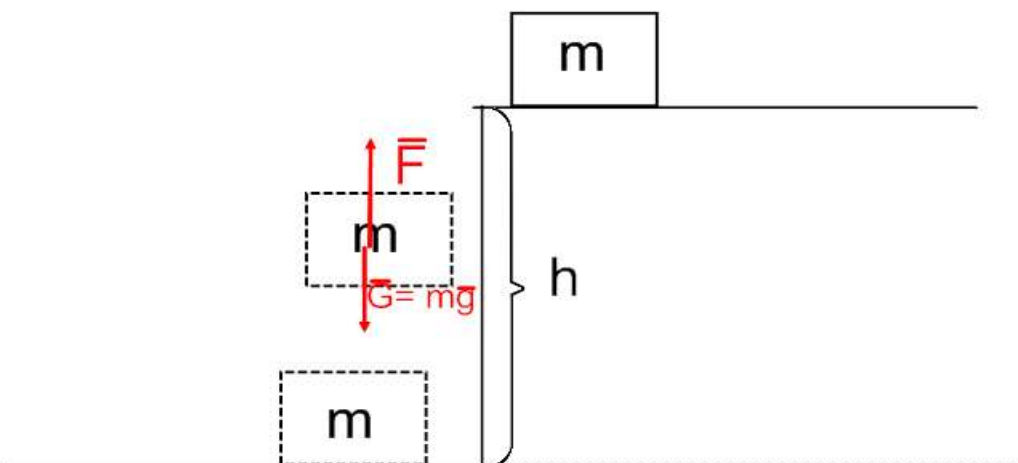
Eristetyn systeemin kokonaisenergia säilyy

- energiaa ei voi syntyä tyhjästä
- energia ei voi myöskään kadota
- energia voi MUUNTUA muodosta toiseen

Potentiaalienergia

-riippuu kappaleen **PAIKASTA**

-tarkastellaan painovoiman potentiaalienergiaa eli NOSTOTYÖTÄ:

Tehty työ muuttuu potentiaalienergiaksi:

$$E_p = W = F \cdot s = mgh$$

Siis $E_p = mgh$ MAOL s. 125

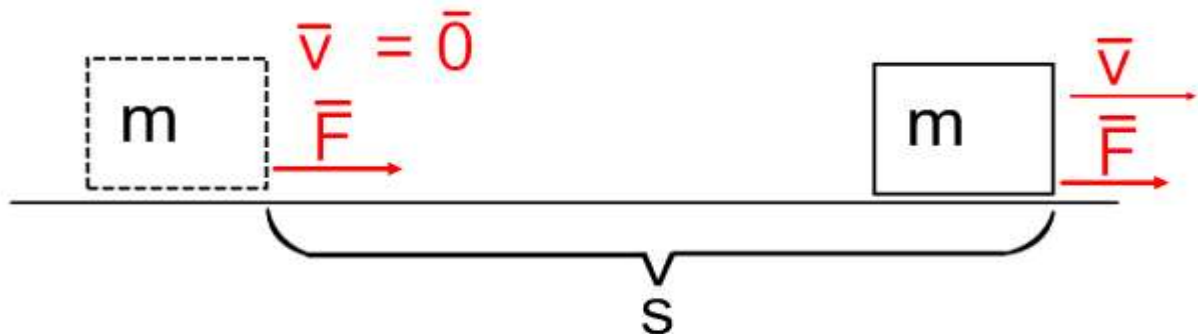
Potentiaalienergian yksikkö:

$$[E_p] = [m] \cdot [g] \cdot [h] = 1 \text{ kg} \cdot 1 \frac{\text{m}}{\text{s}^2} \cdot 1 \text{ m} = 1 \underbrace{\frac{\text{kg m}^2}{\text{s}^2}}_{\text{J}} = 1 \text{ J}, \text{OK}$$

Liike-energia

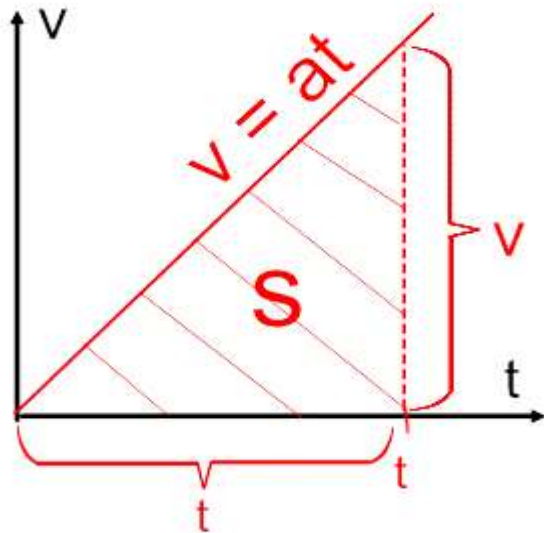
-riippuu kappaleen **NOPEUDESTA**

-tarkastellaan kiihdytystä:

Kappale, jonka massa = m , kiihdytetään levosta loppunopeuteen $\bar{v}$ vakiovoimalla $\bar{F}$. Kiihdytysmatka on s .

Kyseessä on TASAISESTI KIIHTYVÄ LIIKE:

Kuljettu matka

$$s = \frac{t \cdot v}{2} = \frac{1}{2} vt$$

Tehty työ muuttuu liike-energiaksi:

Kineettinen energia, engl. Kinetic Energy

$$E_k = W = F \cdot s \quad | \quad F = ma, \quad s = \frac{1}{2} vt$$

$$= ma \cdot \frac{1}{2} vt \quad | \quad a = \frac{v}{t}$$

$$= m \cdot \frac{v}{t} \cdot \frac{1}{2} vt = \frac{1}{2} m \underbrace{v \cdot v}_{v^2} = \underline{\underline{\frac{1}{2} mv^2}}$$

Siis

$$E_k = \frac{1}{2}mv^2$$

MAOL s. 125

Liike-energian yksikkö:

$$[E_k] = [m][v^2] = [m][v]^2 = 1\text{kg}\cdot(1\text{m/s})^2$$

$$= 1\frac{\text{kgm}^2}{\text{s}^2} = 1\text{ J, OK}$$

Muunna nopeus aina SI-yksikköön!

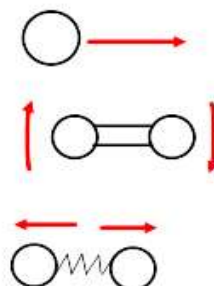
10 Lämpöopin I pääsääntö liittyy sisä-energian muutokseen

Sisäenergia

Sisäenergia U = lämpöliikkeen liike-energioiden ja parivuorovaikutuksiin liittyvien potentiaalienergioiden summa

Liike-energia voi liittyä

- etenevään liikkeeseen
- pyörimisliikkeeseen
- värähdysliikkeeseen

Systemin sisäenergia voi muuttua kahdella tavalla:

- systeemiin tuodaan (tai sieltä poistetaan) lämpöä eli energiaa
- systeemiin tehdään työtä (puristetaan, venytetään tai annetaan laajentua)

1. pääsääntö:

Systemin sisäenergian muutos

$$\Delta U = Q + W$$

Q = systeemiin tuotu lämpöenergia

W = systeemiin tehty työ

Työllä voi olla etumerkki:

$W > 0$, kun systeemiin tehdään ulkoista työtä

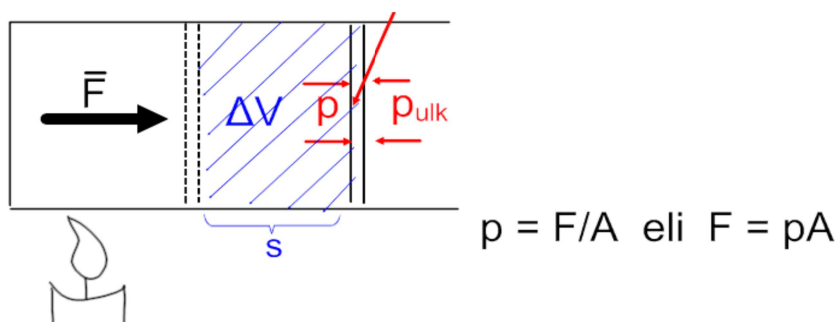
$W < 0$, kun systeemi itse tekee työtä ja menettää omaa sisäenergiaansa

Myös lämpöenergialla Q voi periaatteessa olla etumerkki:

- $Q > 0$, kun systeemiin tuodaan lisää lämpöenergiaa
- Vastaavasti $Q < 0$, kun systeemiä jähdytetään eli lämpöenergiaa poistetaan

Laajenevan kaasun tekemä työ

-tarkastellaan kaasun ISOBAARISTA laajenemista (paine pysyy vakiona)

Isobaarisessa laajenemisessa tehty työ

$$W = Fs = pAs = p\Delta V$$

$$As = \Delta V$$

Siis $W = p\Delta V$ Ks. MAOL

$$[W] = 1\text{J}, [p] = 1\text{Pa}, [\Delta V] = 1\text{m}^3$$

$$10.11. \quad V_1 = 0,50 \text{ m}^3$$

$$V_2 = 2,0 \text{ m}^3$$

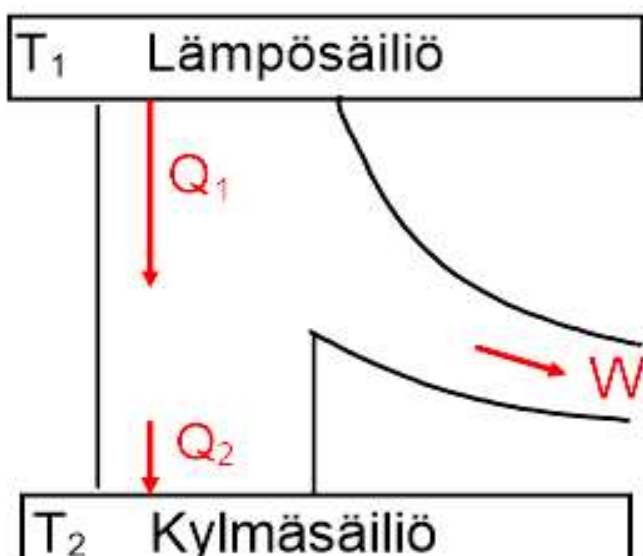
$$p = 4,0 \text{ bar} = 400000 \text{ Pa} = 400000 \frac{\text{N}}{\text{m}^2}$$

$$W = p \Delta V = p(V_2 - V_1)$$

$$W = 400000 \frac{\text{N}}{\text{m}^2} (2,0 \text{ m}^3 - 0,50 \text{ m}^3)$$

$$W = 600000 \underbrace{\text{Nm}}_{\text{J}} = 0,60 \cdot 10^6 \text{ J} = 0,60 \text{ MJ}.$$

11 Koneet muuntavat energiaa muodosta toiseen

$$T_1 > T_2$$

Energian
säilymlaki:

$$Q_1 = Q_2 + W \text{ eli}$$

$$W = Q_1 - Q_2$$

Hyötysuhde

$$\eta = \frac{W}{Q_1} = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1}$$

Ideaalinen lämpövoimakone: $Q_1 = cmT_1$, $Q_2 = cmT_2$

Silloin

$$\eta = \frac{Q_1 - Q_2}{Q_1} = \frac{\cancel{cm}T_1 - \cancel{cm}T_2}{\cancel{cm}T_1} = \frac{T_1 - T_2}{T_1}$$

η "eetta"

Siis

$$\eta = \frac{T_1 - T_2}{T_1}$$

Lämpötilat on muutettava kelvineiksi!

Milloin hyötysuhde on täydellinen eli $\eta = 1$?

$$\text{Silloin } \eta = \frac{T_1 - T_2}{T_1} = 1 \text{ eli } T_1 - T_2 = T_1.$$

Tästä seuraa, että $T_2 = 0$ (= 0 K.)

Kylmävarasto toimii siis absoluuttisessa nolapisteessä!! Tämä on valitettavasti mahdotonta...

Lämpövoimakoneen polttoaine

Polttoaineen lämpöarvo määritellään yhtälöllä

$$H = \frac{Q}{m} \quad \text{eli} \quad Q = H \cdot m$$

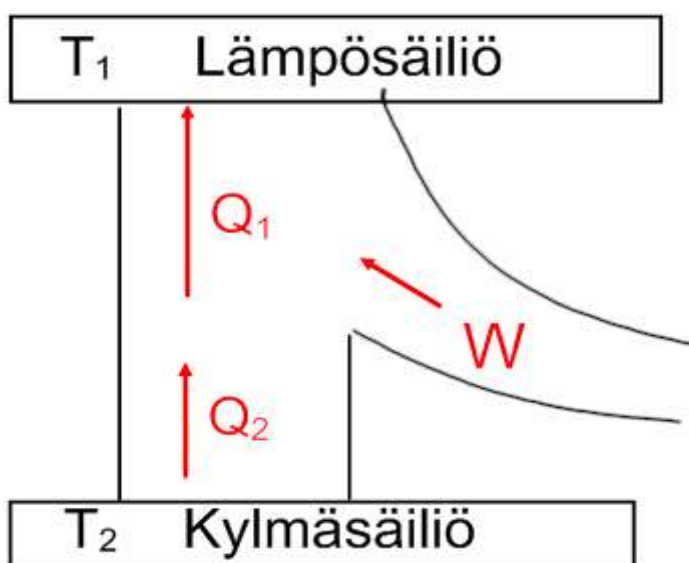
H = lämpöarvo, [H] = 1J/kg

Q = vapautuva lämpöenergia, [Q] = 1J

m = polttoaineen massa, [m] = 1kg

Lämpöarvo on suuri, jos polttoaine on hyvin vetypitoista ja siinä on mahdollisimman vähän kemiallisesti sidottua vettä.

Lämmönsiirtokone

Energian säilymislaki:

$$Q_1 = Q_2 + W \quad \text{eli}$$

$$W = Q_1 - Q_2$$

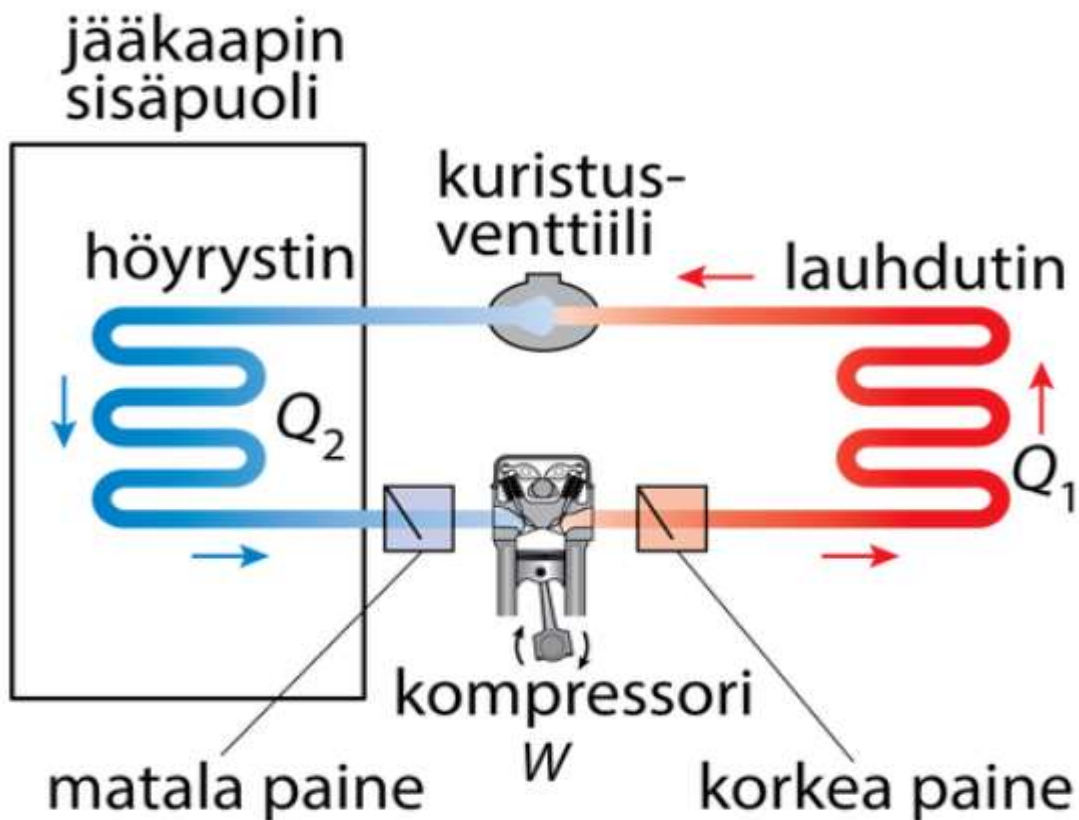
Suorituskyky

$$\varepsilon = \frac{Q_1}{W} = \frac{Q_1}{Q_1 - Q_2} = \dots = \frac{T_1}{T_1 - T_2}$$

"epsilon"

Jäähdytyskoneet

Jääkaappi

Toimintaperiaate:

- sopivaa nestettä höyrystetään alhaisessa lämpötilassa T_2
- höyrystyminen KULUTTAA lämpöenergiaa, joten jääkaapin sisäosat jäähtyvät
- kompressor puristaa höyryä kovaan paineeseen

- kuristusventtiilin jälkeen neste höyrystyy uudestaan ja kierto alkaa alusta
- lopulta höyry TIIVISTYY lauhdutimessa ja LUOVUTTAA lämpöenergiaa ympäristöön

12 Entropia kuvaa systeemin epäjärjestystä

Lämpöopin 2. pääsääntö

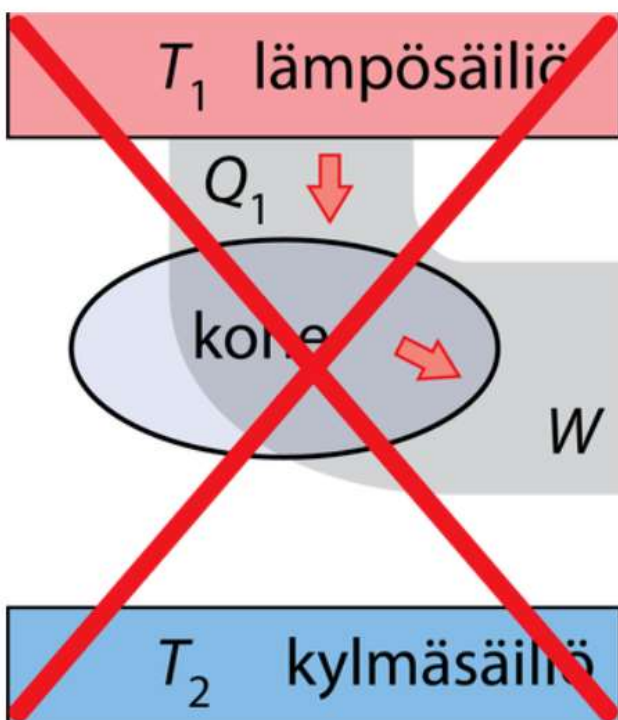
"Eristetyn systeemin epäjärjestys kasvaa, kun systeemi saavuttaa tasapainotilan. Epäjärjestys ei koskaan itsestään vähene."

Järjestystä voidaan lisätä

- energian ja
- informaation avulla

Toisen pääsäännön seurauksia:

- energia huononee aina silloin, kun se muuttuu lämmöksi, koska käänteinen reaktio ei tapahdu silloin itsestään
- Absoluuttista nolapistettä eli lämpötilaa $T = 0 \text{ K}$ ei voida koskaan saavuttaa
- on mahdotonta rakentaa lämpövoimakonetta, joka muuntaisi kaiken lämpöenergian mekaaniseksi energiaksi

13 Kaasun tilan muuttuminen

Kaasun tilanmuutos **vakiolämpötilassa** **-ISOTHERMINEN** prosessi

Oletukset:

-kineettisen kaasuteorian oletukset ovat voimassa (= IDEALIKAASUMALLI)

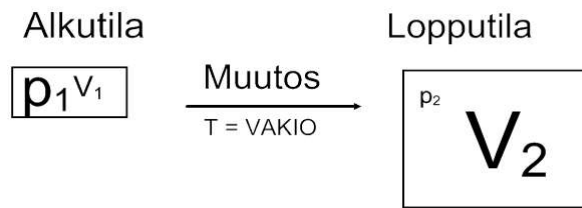
-kaasun ainemäärä on vakio

-LÄMPÖTILA T = VAKIO

Tutkimus

P (Pa)	V(m ³)	pV(Pam ³ = J)
100e3	50e-6	5,00
103e3	48e-6	4,94
109e3	46e-6	5,01
113e3	44e-6	4,97
121e3	42e-6	5,08
126e3	40e-6	5,04
132e3	38e-6	5,02
141e3	36e-6	5,08
148e3	34e-6	5,03
158e3	32e-6	5,06
169e3	30e-6	5,07

Johtopäätös: Mittaustarkkuuden rajoissa
 $pV = \text{VAKIO}$, kun $T = \text{vakio}$.

Alkutilan (p_1, V_1) ja lopputilan (p_2, V_2) välillä on ehto

$$p_1 V_1 = p_2 V_2$$

Boylen laki ($T = \text{VAKIO}$)

Painetilavuuslaki

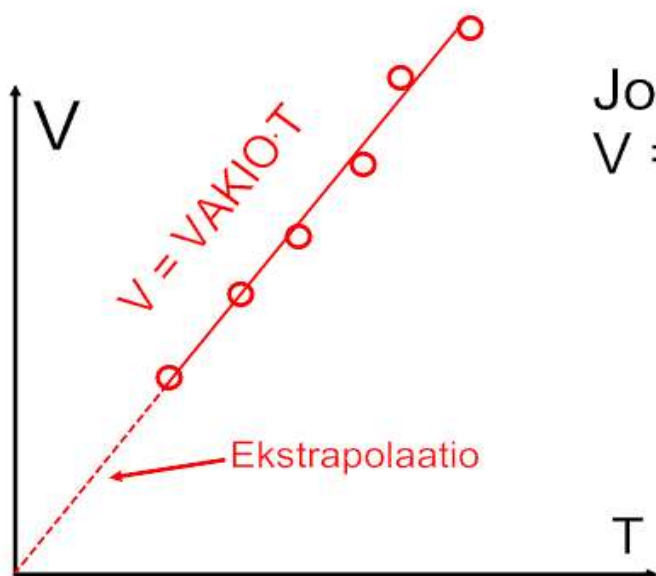
Kaasun tilanmuutos vakiopaineessa

- **ISOBAARINEN** muutosprosessi

Oletukset:

- IDEAALIKAASUMALLI
- kaasun ainemäärä on vakio
- PAINE $p = \text{VAKIO}$

Silloin kaasun tilavuus muuttuu lämpötilan muuttuessa (tilavuuslämpötilalaki):

Johtopäätös:
 $V = \text{VAKIO} \cdot T \quad | :T$

eli $\frac{V}{T} = \text{VAKIO}$

Alkutila

$$\begin{matrix} V_1 \\ T_1 \end{matrix}$$

Muutos

$$\xrightarrow{p = \text{VAKIO}}$$

Lopputila

$$\begin{matrix} V_2 \\ T_2 \end{matrix}$$

Alkutilan ja lopputilan välillä on ehto

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$$

Gay-Lussacin laki ($p = \text{VAKIO}$)

Lämpötilat on muunnettava kelvineiksi!

Kaasun tilanmuutos **vakiotilavuudessa**

-**ISOKOORINEN** prosessi

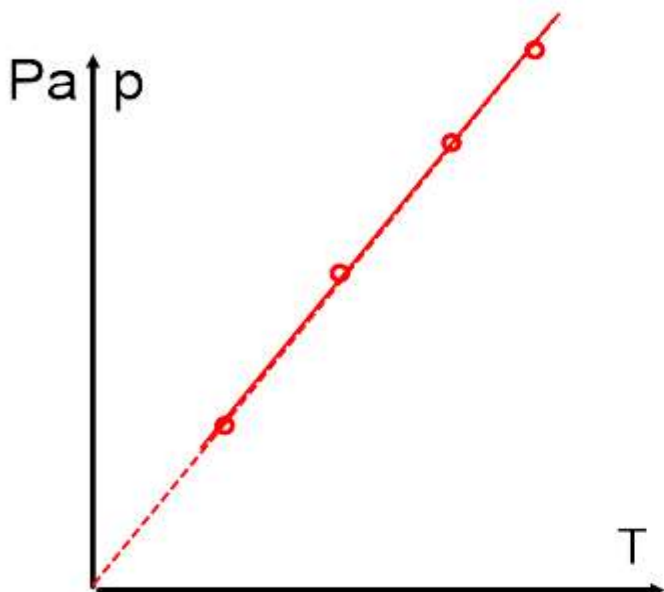
Oletukset:

-IDEAALIKAASUMALLI

-kaasun ainemäärä on vakio

-TILAVUUS $V = \text{VAKIO}$

Tyypillinen koetulos (paine- λ mpötilalaki):

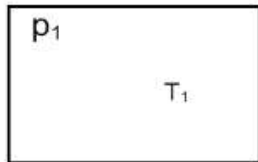

$$p = \text{VAKIO} \cdot T \quad | :T$$

$$\text{eli } \frac{p}{T} = \text{VAKIO}$$

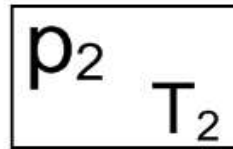

Alkutila

Muutos
 $V = \text{VAKIO}$

Lopputila

Alkutilan ja lopputilan välillä on ehto

$$\frac{p_1}{T_1} = \frac{p_2}{T_2}$$

Charlesin laki ($V = \text{VAKIO}$)

Lämpötilat on muunnettava kelvineiksi!

14 Ideaalikaasun tilanyhtälö yhdistää kaasulait

Oletukset:

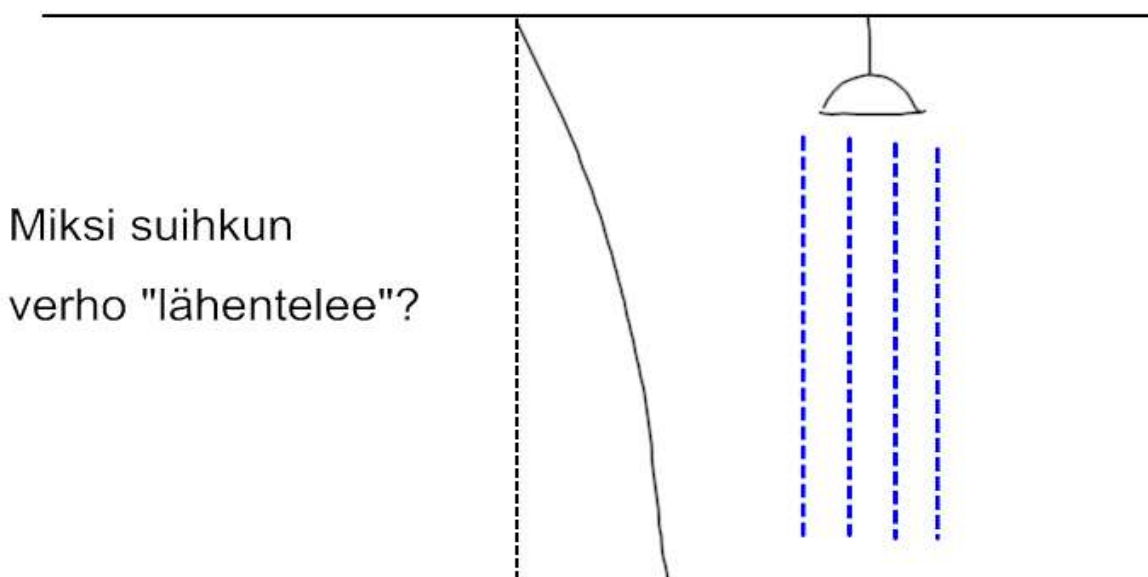
1. Rakenneosat ovat PIENIÄ (ja niitä on paljon):
Atomeja ja molekyyliä. Niitä voidaan pitää pallosymmetrisinä hiukkasina, joilla ei ole hienorakennetta.
2. Rakenneosat ovat JATKUVASSA SATUNNAISLIIKKEESSÄ: Vauhti ja liikesuunta voivat yksittäisellä rakenneosalla muuttua jatkuvasti.

3. Rakenneosat törmäilevät toisiinsa ja astian seinämiin kimmoisasti (kokonaisliike-energia säilyy).
4. Törmäyksien lisäksi rakenneosilla ei ole muita keskinäisiä vuorovaikutuksia.
(Huono oletus?)
5. Rakenneosien kokonaistilavuus on paljon pienempi kuin astian tilavuus. (Huono oletus?)

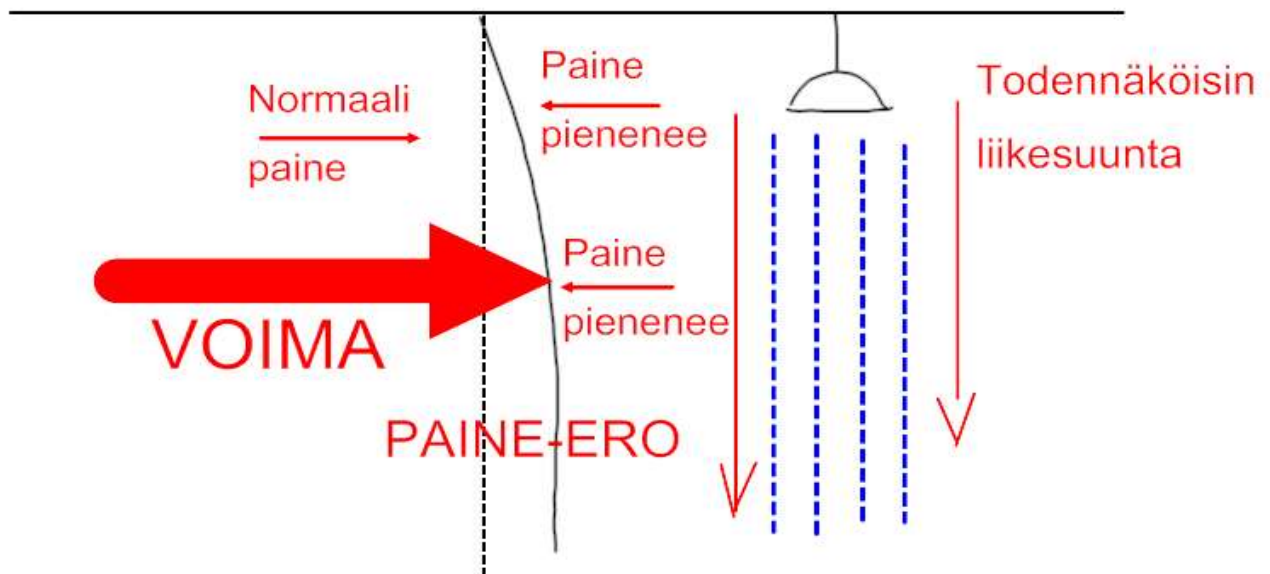
Kineettinen kaasuteoria toimii hyvin, kun

- LÄMPÖTILA on KORKEA
- TIHEYS on PIENI

Tarina suihkun verhosta...

Tarina suihkun verhosta...

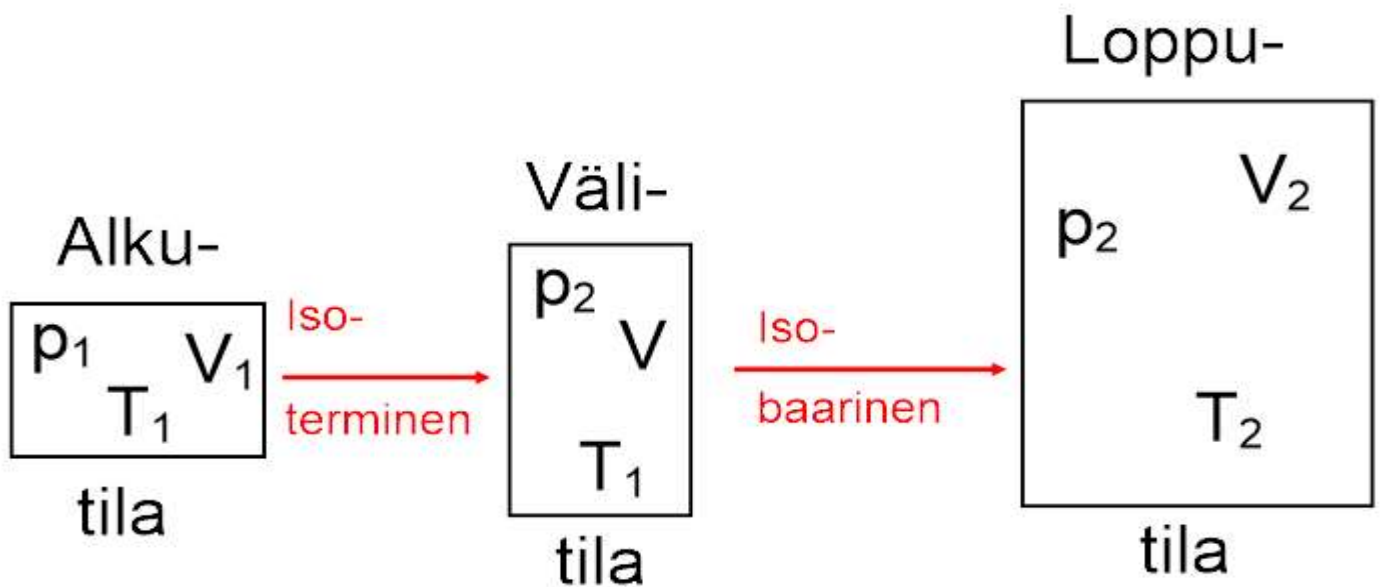
Kaasujen yleinen tilanyhtälö

- kineettisen kaasuteorian oletukset ovat voimassa
- kaasun ainemäärä on vakio eli systeemi on SULJETTU

Yleisen tilanmuutoksen ongelma:

Ratkaisu:

Isoterminen prosessi: ($T_1 = \text{VAKIO}$)

$$p_1 V_1 = p_2 V$$

Isobaarinen prosessi: ($p_2 = \text{VAKIO}$)

$$\frac{V}{T_1} = \frac{V_2}{T_2} \quad | \cdot T_1$$

Ratkaistaan V : $V = \frac{V_2 T_1}{T_2}$.

Sijoitetaan V isotermisen prosessin yhtälöön:

$$p_1 V_1 = p_2 \underbrace{\frac{V_2 T_1}{T_2}}_V \quad | : T_1$$

$$\frac{p_1 V_1}{T_1} = \frac{p_2 V_2}{T_2}$$

eli

$$\frac{pV}{T} = \text{VAKIO}$$

Lämpötilat on muunnettava kelvineiksi!

Oleellista: Alkutilan ja lopputilan välillä on ehto

$$\begin{matrix} p_1 & V_1 \\ T_1 \end{matrix}$$

$$\begin{matrix} p_2 & V_2 \\ T_2 \end{matrix}$$

$$\frac{p_1 V_1}{T_1} = \frac{p_2 V_2}{T_2}$$

eli

$$\frac{pV}{T} = \text{VAKIO}$$

Lämpötilat on muunnettava kelvineiksi!

Avogadron laki

Jos paine, tilavuus ja lämpötila ovat vakioita, KAIKKI kaasut (kemiallisesta koostumuksesta riippumatta) sisältävät yhtä monta rakenneosaa.

Rakenneosien lukumäärä yhdessä kaasumoolissa = Avogadron vakio
 $= N_A \approx 6,022 \cdot 10^{23}$
rakenneosaa

Kaasun normaalitila eli NTP:

NTP = Normal Temperature and Pressure

$$T_0 = 273,15\text{K} = 0,00 \text{ }^\circ\text{C}$$

$$p_0 = 101325 \text{ Pa (} = \text{normaali ilmanpaine)}$$

Yhden kaasumoolin tilavuus NTP-olosuhteissa:

$$V_m = 22,413970 \text{ dm}^3/\text{mol} \approx \underline{22,4} \text{ dm}^3/\text{mol}$$

Ainemäärän (n) huomioon ottava
Ideaalikaasun tilanyhtälö on

$$pV = nRT, \quad n = \frac{m}{M}$$

p = paine, [p] = 1Pa tai [p] = 1 bar

V = tilavuus, [V] = 1 m³ tai [V] = 1 dm³

n = ainemäärä, [n] = 1 mol

m = kaasun massa, [m] = 1 g

M = kaasun moolimassa, [M] = 1 g/mol

T = absoluuttinen lämpötila, [T] = 1 K

R = moolinen kaasuvakio

$$= 8,314510 \frac{\text{Pa} \cdot \text{m}^3}{\text{mol} \cdot \text{K}} = 0,08314510 \frac{\text{bar} \cdot \text{dm}^3}{\text{mol} \cdot \text{K}}$$

$$1 \text{Pa} \cdot \text{m}^3 = 1 \text{J}$$

$$[p] = 1 \text{Pa}, [V] = 1 \text{m}^3$$

$$[p] = 1 \text{bar}, [V] = 1 \text{dm}^3$$

Kaasuvakion arvo riippuu siitä, missä yksiköissä sijoitat paineen ja tiavuuden. Lämpötila on kuitenkin AINA muun-nettava kelvineiksi.